

LETELEK A KITÉRÉSŐL

ÍRTA
GEIGER ÁBRAHÁM

BEVEZETTE STERN ÁBRAHÁM

A NÉPSZERŰ ZSIDÓ KÖNYVTÁR KIADÁSA

A FORDÍTÁST BÖLCS ÖDÖN VÉGEZTE

Glóbus Nyomdai Műintézet R.-T.

Ne légy te olyan, mint apáid voltak

*Mit tévóazol még, ifjú barátom,
Levetni azt az ócska, nyűtt hitet?
Minduntalan pirulsz miatta, látom,
Öltsd hát fel azt a fényesebbiket.
Dicsőség, hatalom az ideáloed,
Itt köztünk azt kiküzdeni nehéz;
Amottan könnyebb szerrel megtaláloed,
Ne bánd a multat, csak előre nézz!
Az élet int, hallgassanak a holtak —
— Ne légy te olyan, mint apáid voltak!*

*Apáid két évezreden keresztül
Szenvedtek e hitért keservesen,
Örök veszélyben, félve minden nesztül,
De meg nem tántorodva sohasem.
S ha elrabolták munkájuk gyümölcsét,
— Mint dolgozó méh másoknak gyűjtőget, —
S kunyhóikból gaz latrok kiüldözték,
Mindent veszítve őrzék hitöket.
Istenben bízva tovább vándoroltak —
— Ne légy oly balga, mint apáid voltak!*

*Apáid szívét is véresre tépte
A sok kegyetlen megaláztatás;
Sárral dobálta a föld minden népe;
Elunta egyik, már folytatta más.*

*De üldözői táborába szökve
 Menekvést csak a hitvány keresett;
 A többi túrte, mindig félrelökve,
 A pária sorsát, a keserveset.
 Elnyomva bár, soha meg nem hajoltak —
 — Ne légy oly makacs, mint apáid voltaki*

*Apáid életét nem védte törvény,
 Csak fejedelmek kénye, gyenge nád...
 S a vérszomjas tömeg reájuk törvén,
 Nem egyszer ült borzalmas orgiát.
 De azt a szót, mely megmenthette őket,
 Ki nem ejtette zsidó ivadék;
 Hitveseik keblén a csecsemőket
 Lekaszabolni inkább engedék.
 S a máglyalángban is zsoldárt daloltak —
 — Ne légy oly barbár, mint apáid voltak!*

*Te légy okos! Tudj sorsukon okulni;
 Mutasd meg, mi az igaz férfített:
 Hited miatt ha nem tudsz boldogulni,
 Legyen erőd lerázni e hitet!
 S ha háborgat apáid véres árnya
 Majd olykor-olykor, csendes éjjelen...
 Gondolj a magad csillogó sorsára;
 Mit néked múlt, ha tied a jelen!
 Az élet int, hallgassanak a holtak —
 — Ne légy te olyan, mint apáid voltak !*

Gábor Ignác

ELŐSZÓ

őzel hetven éve, hogy Geigernek ez apológiája a zsidó hithűség mellett napvilágot látott. A mélykedélyű ember, a nemesszívű pap és a tudomány igazságaival erősen felfegyverkezett tudós szállott szívvel-lélelkel harcba azok ellen, akik léhaságból, hiúságból, vagy egyéb világi érdekekből, de leginkább a zsidó vallás nem ismeréséből estek bele a kitérések csábító hínárjába. Védelme, tanításai és hirdetett igazságai kora műveltsége tárházának tiszta igaz gyöngyigazságai és ma is helytállóak rozsdá nélkül minden tételükben. Ennek a kérdésnek aktualitása megvan még ma is, hisz folyik még az ezredéves per és a léhaság, hiúság, önzés és tudatlanság, ha koronként meg is fogyatkozik, de végkép még nem apadt ki Izrael leikeiben.

Ez irat maga magáért beszél, és ezért valójában nem is szorul előszóra, sem azért, hogy az olvasóközönségnek captatio benevolentiae-ként felkínáltassék, sem hogy magyarázatokkal megvilágítva felfoghatóvá, megérthetővé tétessék és mégis rávétettem magam a „Népszerű Zsidó Könyvtár” szerkesztői kérésére, hogy előszóval látom el ez apológiát.

Engedtem a felhívásnak, mert sajnosan kell megállapítanom, hogy Geiger Ábrahám neve a magyar

zsidóságon belül majdnem ismeretlen. A zsidó vallásos élet nemes kialakulása körül és a vallástudomány terén kifejtett az önfeláldozásig menő prófétaszerű kiemelkedő munkásságáról nálunk a zsidó közösségnek nemcsak az a része nem vett tudomást, mely a XIX. század felvette nagy zsidó kulturális és vallásos problémák elöl tudatosan elzárkózva hitben és tudásban teljes ellentétes világnézetet vall; hanem nem foglalkoznak vele a másik irányzatnak hívei, tudósai, papjai és vezetői sem, pedig azon nagy feladat előtt állunk, hogy a közönyösségekben, hitelenségben és tudatlanságban eltespedt zsidó közösségbe igaz vallásos szellemet, helytálló zsidó önértéket és erős művelt zsidó köztudatot ők hívnak majd életre. Sajnos azonban, hogy sem felső- sem közép-iskolában nem ismertetik meg a növendékeket Geiger tanításaival. Nem juttatnak helyet neki sem a vallástörténet, sem semmiféle vallástudomány keretében. Az ő ténykedését, tanításait és eszméjét nem veszik tárgyalás alá, nem vitatják meg, nem értékelik, megengedem, hogy ellene sem foglalnak állást. A tudós folyóiratokban sem esik róla szó; könyv sem jelent meg róla. Pedig régebben sok kiváló zsidó magyar lélekhez ferközött ő közel.

Hazánk egyik legkiválóbb rabbija, a vele congenuin, nálánál egy évvel fiatalabb néhai dr. Löw Lipót, Szeged nagynevű papja állandó tudós kapcsolatot tartott fenn vele. Mint tudós pap tárgyalta, méltatta és bírálta megértő módon műveit Benchananja című folyóiratában, mint ember és kartárs pedig fel-emelte érte szavát, amikor Geiger berlini rabbivá választásáról volt szó. Dr. Goldziher Ignác is a „Zsidóság lényege és fejlődése” címen kiadott tanulmányaiban (lásd e könyvtár 7. füzetét) nagy lelkesedéssel és tudós hozzáértéssel méltatja Geigert és azt írja róla, „hogy benne Izraelnek oly férfú adatott, aki a zsidóság tu-

dománya megteremtője: Zunz Lipót entelecheiájának nevezhető”. Dr Kecskeméti Lipót „Egy zsidó vallás van-e, több-e?” című művében behatóan ismerteti G. egyéniségét és nagy felkészültséggel méltatja tudományos munkásságát és így jellemzi: „Eljött benne, aki ez időnek kellett: a filozófus, a teológus és a kritikus. Tudása átjárja a vallás egész anyagát és amit igazságul talál, azt szereti is, mert igazság és hirdeti is, mert igazság.”

Én azt tartom, hogy pótolhatatlan veszteség, hogy a zsidó társadalomban Geigert mellőzik és (tudatosan-e, vagy nem) agyonhallgatják. Pedig vallásos életünk nemes kialakulása érdekében is foglalkoznunk kell vele, akár értékeljük és elfogadjuk tanításait, akár elvetjük és ellene foglalunk állást, de minden esetben tárgyalnunk kell; eszméit meg kell vitatnunk és azokról tudatosan véleményt alkotnunk. Követeli ezt a zsidó genius is, amely több évezredes megnyilatkozásának tanúsága szerint (hisz ebben rejlik ereje) nem ismerte az index librorum prohibitorumot. Hisz külföldön, Németországban, Angliában és az amerikai zsidóság körében (pedig ott van zsidó élet!) foglalkoznak vele és nem egy zsidó közösség az ő nyomán alakítja tudományban és életben harmonikus felekezeti életét. Tanítványainak is nagy a száma és ha nem is esküsznek mindannyian mindenben a mester szavára, az ő szellemében ápolják és nevelik a zsidó tudományokat, közöttük elsősorban nevezhetem meg dr. Löw Immánuel, a szegedi hitközség nagynevű tudós rabbi-jai, aki hű tanítványának vallja magát; még máig is nagy szeretettel és igaz kegyelettel ápolja híven emlékét; nagy tanulmányt írt sokoldalú tudományának egyik ágáról (nyelvtudomány) „Ábrahám Geiger's Leben und Lebenswerk” című műben az egész szerkesztését is ő irányította.

Az előszónak sem a jellege, sem a részére rendel-

kezésre álló szűk hely nem engedi meg, hogy Geiger Ábrahámnak nagy egyéniségét, korszaknyitó jelentős munkásságát és a felekezeti vallásos élet megújhodását megalapozó tudományos eszméit és tanításait a maga érdeme szerint részletesen kifejthessem. Ex ungue leonem! Néhány jellemző vonással óhajtok csak rámutatni arra, hogy ki volt Geiger és mit tett az egyetemes zsidóság érdekében.

1810. május 24-én született a majnai Frankfurtban. Gyermekek- és ifjúkorát szülővárosában töltötte a szülői házban. A frankfurti ghetto falai a XIX. század első évtizedében Dalberg mainzi választófejedelem uralma alatt már összeomlottak és Mendelssohn hatása, valamint a felvilágosítás szele már erős kultúrmozgalmat keltettek a frankfurti zsidó községben. Igen sokakat, különösen a vagyoniilag jobbinodúakat és elsősorban a fiatal nemzedéket erősen megfogta az a törekvés, hogy a Franciaországból beáramló szabadság és egyenlőség eszméitől megittasodottan táplálkozva, a virágzásnak induló német irodalom emlőin új friss szellemmel frissítsek fel az ő közösségüket és a ghettonak másfél évszázad óta elzárt levegőjében minden fejlődésben, haladásban meggátolt, megmerevedett és teljesen elalélt zsidóságot, annak vallásos és kulturális életét is regenerálják.

Már 1804 óta működött a Philantropin-iskola. Már rendszeres vallásos és világi oktatással nevelték a szegény tanulók számára alapított iskolában a gyermekeket a korszerű követel menyeknek megfelelően: hitben, tudásban és ismeretben. De Geiger Ábrahámnak ebben nem lehetett része. Hithű családja erősen féltette őt az új szellemtől és az apa, meg a 18 évvel idősebb testvére maguk oktatták őt 3 éves korától 12 éves koráig Szentírásban, Misnában és Talmudban évszázados módszerrel és szellemben, óva a fejlődő, nagyon tehetségesnek mutakozó gyermeki lelket, értelmet a

felvilágosodás lehetői és a megújhodott német nemzeti irodalom szellemétől. Minden idejét lekötötte a tanulás. Iskolatársak, játszópajtások híján élte volna át zsenge korál, minden gyermeki örömök nélkül, ha itt-ott titokban, rejtekhelyeken nem olvasott volna válogatás nélkül kezeügyéhe akadt könyveket, melyekből iparkodott mohó tudásszomját kielégíteni. És csak 12 éves korában kapott külön magántanítókat, akik atyja beleegyezésével német, latin és görög nyelvekre tanították. Ezen nyelvek irodalmának révén tárult fel előtte egy néki egész új világ. Új képzetek, új fogalmak töltik meg lelkét, ezekből a könyvekből tanult meg úgy olvasni és írni, hogy idők folyamán nemcsak a héber nyelvnek lett ura, hanem klasszikus német nyelven nagy szóhősséggel, fenkölt stílusban, itt-ott költői lendülettel tudta magát kifejezni és maga számára a közönséget lebilincselni, akár szónokolt, akár írásban fejezte ki gondolatait.

Attól az időtől fogva, hogy magántanítói voltak, szabadabban érintkezhetett vele egykorú ifjakkal, kik hasonló törekvéssel munkálkodtak ismereteik gyarapításán, akikkel való érintkezés annyira termékenyítőleg hatott lelkére, hogy maga vallja, hogy többet tanult társaitól, mint tanítóitól. Tanulmányai mindinkább elleniébe juttatták családjá gondolkozásával, szokásaival, úgy hogy mikor 19 éves korában minden vizsga, minden bizonyítvány nélkül a heidelbergi egyetemre beiratkozott, őszinte és nyílt lelke arra készítette, hogy lemondjon arról, hogy családjá óhajára a régi családi szellemben rabbi legyen és orientalisztikára adta magát. Heidelbergből a bonni egyetemre iratkozott be.

Itt aztán nagy lelki válságon ment át. Őt, a nagy tudású, a talmudi ismeretekben rendkívül jártas és n világi tudományokban (történet, filozófia és nyelvészel) alapos készülségű ifjút, aki odaadó szeretettel

csüngött családján és akit egyébként is mély vallásos érzés töltött el, olyan ifjakkal hozta össze a gondviselés (mint Derenburg, Hirsch Sámson Rafael stb.), akik éppen azért folytatták tanulmányaikat Bonnbán, hogy felkészüljenek a rabbi-pályára. Szónoki kört is alakítottak, hogy egymást irányítva, egymást bírálgatva, német prédikációban gyakorolják magukat. Majd óriási hatással voltak reá Zunz Lipótnak, a zsidóság tudománya megalapítójának könyvei. Revelatióként hatottak rá, ujjongva, lelkesedéssel tekint a nagyevű tudósra. Az ő szellemének engedi át magát egész bizalmával.

Döntött a Gondviselés, eltökélte magát arra, hogy rabbi lesz és ő, aki társai között mindenben kivált, mintaképének vallja Zunzot és magáévá teszi annak kifejezett törekvését, hogy történeti módszerrel a zsidó tudományokat művelve, a zsidóságból magát a zsidóságot új, friss életre keltse és alakítsa. Még bonni diák korában, 21 éves korában egy folyóirat alapításának gondolata fogamzott meg benne, mely folyóiratban szóhoz jutott volna a legellentétebb vélemény is, az annyira cél és irány nélkül forrongó, sokfelé oszló, de megújhodásra szoruló zsidóságban.

22 éves korában lett Wiesbaden rabbija. 1838-tól 1863-ig, huszonöt éven át Boroszlóban működött, majd hét éven át Frankfurtban, saját szülőföldjén gondozta hívei közösségét, ahonnan aztán 1870-1874-ig, haláláig a berlini hitközségnek volt rabbija, ahol fiatalkori álma is teljesezésbe mehetett, hogy eszméit, tanításait felsőiskolán kifejthette. Négy éven át a Hochschule für Wissenschaft des Judentums főiskolán vezette be az ifjakat a zsidóság tudományába és a tudományos teológia eszmevilágába.

„Tudomány és élet” szoros kapcsolata, a legmagasabb harmónia a vallásos élet és gondolkozás terén volt az ő eszményképe és ennek megvalósításáért küz-

dölt egy küzdelmekben és megpróbáltatásokban gazdag életen át.

Rapaport és Zunz voltak mesterei; ők teremtették meg történet-kritikai módszerrel a zsidóság tudományai (irodalom és kultúrtörténet). Geiger őket követte, hogy a zsidóság történeti megértésének útjait bejárhassa.

A modern tudományt magát nem tekintette csupán csak öncélnak — mint mesterei—, hanem esz-köznek, mely ahogy feltárja előtte a zsidó vallás ész-hitvilágának tanításaiban megnyilatkozó évezredes fejlődését, egyúttal fényül és világítóul szolgáljon a zsidóságnak továbbra is, jelenében és jövőjében, helyes és nemes kialakulásához.

Már 1835-ben megindítja *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie* című folyóiratát, melyet \ éven ál szerkesztett; majd 1872-től 11 éven át szerkeszti a *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben* című vállalatát.

Neves tudósok, historikusok, filológusok, teológusok és filozófusok sorakoztak körüle, és karöltve munkálkodtak hangyaszorgalommal; dolgoztán és írtak; százados porlepte kéziratokat, hét pecséttel lezárt könyveket kutattak át és hoztak napvilágra. Élükön haladt mindig legszorgalmasabban, legbuzgóbban Geiger. Filológiai akribiával, történetkritikai módszerrel állapították meg mindennek a maga jelentőségét, becsét és értékét.

Geiger kutató tudós elméje, akár csak a hadvezéré, aki vizsgáló szemmel tartja számon hadseregének és ezen belül külön minden egyes csapatának értékét és hadi készségét, felkutatta, feltárta és feldolgozta a zsidó vallásos irodalom minden ágát. Sok százra menő írásaiban, cikkekben, tanulmányokban, monográfiákban mutatta be és jelenítette meg nekünk előkelő prózában és költői készséggel filozófusainkat,

exegetáinkat, költőinket és filológusainkat, akik a „zsidóságban a zsidóságért” becses egyetemes értékű kincseket termeltek és ezenfelül még az ő nagy átfogó, összefoglaló elméjével nagy egységes képet is adott róluk, kimutatván a kapcsolatot az egyesek és a korok közt, ahogy kifejezte magát, azzal a határozott törekvéssel, hogy az egyes részleteknek átbúvárlásával az általánosnak jusson ismeretéhez, hogy a múlt megismerése alapul szolgáljon a jelen megismerésének.

És nagy megnyugvást, lelki örömet szerzett néki, hogy megállapíthatta, hogy a zsidó szellemi életben ezen korokon át nem volt sohase tespedés, hanem élénk, pezsgő élet; nem volt stagnáció, hanem állandó tartós fejlődés és haladás.

Geiger felléptéig, nálunk zsidóknál, a bibliai irodalomnak és a vele összefüggő kérdéseknek tudományos vizsgálódásáról nem volt szó. Bizony ez a jelenség nagyon elszomorító és annál feltűnőbb, mert még az egész középkoron át, sőt az újkor első felében is a zsidók volta e téren vezetők, és még a humanizmus és reformáció korában is nagy volt a befolyásuk a keresztény teológus körökre. Azóta azonban, hogy a Biblia tudományos stúdiuma nem műveltetett nálunk s majdnem feledésbe ment, ennek súlyos, végzetes következményeit kellett tapasztalnunk. Egyrésztől a zsidó vallásos tudomány elvesztette tulajdonképeni talaját, másrésztől a keresztény teológia, mint monopóliumot magának vindikálta a bibliai tudományt és ezzel rányomta a maga szellemét; minek folytán a keresztény körökben nemcsak a tévedések, félreértések sorozata, hanem az elfogultság, a kicsinylő, egyoldalú becsmérő ideológia erősen vált uralkodóvá vallásunk ellen.

Ezeknek a sajnos jelenségeknek megállapítása hajtotta Geigernek az ő vallásos, a zsidóság igazáért hevülő, semmitől vissza nem riadó lelkét, hogy a közép-

kori zsidó cxegetákhöz és filológusokhoz kapcsolódva tanulmányozza magát a Szentírást, melynek szövegét különben szó szerint ismerte, felkutassa történetét itildigi: i korig, míg a mai masszoretikus szövegében meg nem szilárdult; tanulmányai fonalán kiterjedt búvárkodása a biblia utáni korra, a rabbinikus korra, ununk egész irodalmára, a talmud befejezéséig.

„Uhrschrift” című standard műve tárja fel előttünk kutatásának folyamatát és eredményeit. Szent lélekkel, elfogulatlanul, csak a tiszta, objektív igazságot keresve, jutott olyan igazságokhoz, melyekről, mikor munkájához hozzáfogott, még csak sejtelme sem volt, gondolni sem merészelt rájuk. Az ő felfedezései, históriai és vallásos megállapításai halomra döntenek sok hamis felfogást, szélesen terpeszkedő tételt, mi a zsidóság bibliájáról, hagyományos tanításairól, a zsidóság és kereszténység tudatában egyaránt tudománytalanul, félreértésből, tévedésből, vagy szándékosan az utolsó két század folyamán belelopattott és benne dogmatikus erővel befészkelődött.

Geiger egyes részletekre nézve tévedhetett — hisz ez a sorsa az igazságkeresőnek —, de megdönthetetlenül szilárdan áll tanuságtételül az a kifejtett tiszta igazság, hogy „a zsidó vallás sohasem merevedett meg, hanem mindenkor folyton ható eleven folyamat volt; nem volt soha betűhöz kötve, hanem a benne élő szellem éltette folyton. Éppen hagyományos tanainak, a rabbinizmus alkotásának köszönhette, hogy nemcsak a múlt vallása volt, hanem amiként van jelenje, azinképen lesz jövője is”.

Ő maga mondja, egy helyütt: „a hagyományban rejlik a fejlődés ereje, mely folytatódik és tovább él a zsidóságban, mely láthatatlanul teremt és soha befejezett, végleges alakot nem ölt, de mindig munkál és létesít. A hagyomány a zsidóságon belül a testet éltető

lélek, a kinyilatkoztatás egyenrangú szülöttje. Nem szűnik meg és nem fog soha megszűnni a zsidóság kebelében; ő az a forrás, mely megtermékenyíti az időket és azokat a külvilággal való minden érintkezésében a jelentkező szükséghez képest újjá alkotja”.

Majd egy más helyen így szól: „A zsidóság olyan vallás, mely hivatva van minden korszakoknak eleget tenni; kellett, hogy a haladó idők álláspontjainak is megfeleljen. Kellott, hogy megnyilatkozásait a világnézet egyéb köreivel, mindenkor összhangzásba hozza. Ezek az alaki megnyilvánulásai azonban, mert változó dolgok, időhöz és korhoz kötve, okvetlenül megkülönböztetendők a hagyományokban megnyilatkozó szellemtől. A szellemnek mély érütéseit kiérezzük formáján, kérgén, burkolatán át is és ezért formai megnyilvánulásainak — változván az idők — nem lehet minden korra normatív jelentőségük. A vallásos szellem megújodik és mindenkor maga teremti meg a kora világnézetének megfelelően a maga új formáit... Ami pedig elhalt, az halva marad. De az a szellem, mely azelőtt átlengette, más módon és más alakban működik tovább. Hasztalan törekvés volna, a halottat ismét feltámasztani akarni és ha volna is ideig-óráig sikere, szomorú, a szellemet elfojtó erkölcstelenítő következményei nem maradnának el.

„Urschrift”-je nagy forrongást idézett elő úgy a zsidó, mint a keresztény tudósok körében. Voltak, kik abban kerestek védelmet perdöntő igazságai ellen, hogy elzárkóztak előle, agyonhallgatták, tudomást sem vettek róla semmiféle fórumon. Voltak, akik nagy irodalmi vitákban, itt-ott erős vehemenciával, a kétségbeesésig támadták, nehogy eddig vallott felfogásaik törekeny halványként összeomoljanak.

Geiger megállotta helyét. És a tudományos világ végre neki szolgáltatott igazságot.

Nöldeke, a múlt század egyik legnagyobb tudós korifeusa e téren, azt írta: „Az Urschrift úttörő igazságú húsz évvel a könyv megjelenése után, immár kisebb helyesbítésektől eltekintve, végre mint tiszta Igazságok átmentek a tudományos köztudatba, és ott s/ih'inl helyet íoglnak el.”

Geiger az ő úttörő, fáradhatatlan nagy tudományú munkálkodásával és a zsidó vallásért buzgó törhetetlen lelkével megépítette a zsidóság tudományának alapját és megvetette egyúttal a zsidó tudományos teológiának alapját.

Mint pap és lelki vezetője híveinek, hitközségeiben is minden alku nélkül ragaszkodott azokhoz a meggyőződésekhez, melyeket tudományos búvárlatai alakítottak ki és érleltek meg lelkében. Élet és tudomány harmóniája jellemmé, egész emberré formálták. Papi ténykedéseiben számot vetett ugyan többízben bölcs belátással a tényleges állapotok követelményeivel és nem zárkózott el mereven hívőinek lelkében gyökerező még olyan felfogások elől sem, melyek az ő nagy, örök értékű koncepciójával szemben mulékonyaknak és elenyészően kicsinyeknek mutatkoztak. Számolt velők, mert megértette híveinek lelkületét, amint megérteni törekedett mindenkor az ő idejében uralkodó szellemet, de nem hódolt be nekik gyenge jellemre valló megalkuvással, hanem nyíltan és tisztán, kellő bátorsággal és gerincesen hirdette és tanította öröknek vallott igazságait, bátran, nem félve senkitől és nem riadva vissza semmitől. Hű maradt önmagához, mikor azt a felfogást vallotta, hogy a pap csak az igazat hirdesse, igazat tanítsa, mert csak így nevelhet, csak így irányíthat.

Ebben a szellemben tanította hittanra a serdülő ifjakat, ezzel a meggyőződéssel hirdette a szószéken Isten igéit és eszméinek igazságától áthatva, tartotta meg híveinek kisebb-nagyobb gyülekezeteiben nép-

szerűen megírt előadásait a zsidóság történetéről, és ebben a szellemben hangzottak el az ő felszólalásai, beszédei az ő általa életbe hívott rabbikonferenciákon.

Nem szűnt meg erős harcot folytatni azokkal, kik görcsösen ragaszkodtak a régihez, minden történelmi érzék nélkül, azokkal is, akik romantikus módon, szimbolisztikus belemagyarázás alapján befejezettnek vallották a Sulchan Áruh-al a vallásos életet és csak éppen a vallásban nem akartak történelmi fejlődést elismerni. De épúgy elítélte azokat a vallásos újtókat is, akik semmi tekintettel sem akartak lenni arra, ami „történetileg lett”, csupán csak koruknak nézeteitől indítva vélték a zsidóság hitéletét alakítani. Velők megtagadott minden közösséget. Ezekkel az áramlatokkal, a tudás erejével és teljes objektivitással harcolt; ellenben felháborodásának egész erejével csapott ie arra a zsidó vallásos szellemet taposó irányzatra, amely olyan „előkelőkre” olyan teológusok kezére bízta a vallás regenerálását, akik a vallásban teljesen tudatlanok és járatlanok voltak a felvilágosodásról pedig üres, sekély és felületes fecsegéssel áradoztak és a kereszténységgel kacérkodva léhán, durva kézzel nyúltak az évezredes zsidóság nemes hajtásaihoz.

Azonban nemcsak a zsidóságon belül állotta meg szilárdan helyét a különféle áramlatokkal szemben; a keresztény teológusokkal is megvívta bátran és el nem csüggedve az ő harcát, védve és ha kellett, támadva vitázó irataival. Épúgy síkra szállott a zsidóság védelmére a hatóságokhoz intézett memorandumokban valahányszor vallása és a zsidóságot ért politikai sérelmek arra készítették, hogy annak jogait, igazait kivédje, kivívja.

Nem csoda, hogy Geigernek még életében óriási hatása volt a németországi zsidóságra és hatása még

mai napig is hazáján túl, tengeren túl győzedelmesen érvényesül.

Hiszem és remélem, hogy Geiger szelleme mindinkább jobban és jobban meg fog illetni mindenkit, akit buzgó lelke hevít arra, hogy zsidóságunk nagy hagyományai, mint élővíz, századunk nagy gondolatai között ne szűnjenek meg hatni és hivatásukat teljesíteni. Az a hő óhajom, hogy Geigernek nagy szelleme, mint tényező foglaljon minél előbb helyet a magyar zsidóság kebelén belül ősi vallásos életünk regenerálása és elmélyedése körül kifejtett munkásságunkban.

*

„Al tehi ka abotheka” (Ne légy olyan, mint apáid voltak) volt a címe Profiat Duran (spanyol zsidó tudós, aki egyben orvos, csillagász, történetíró és filozófus volt) szatirikus szózatának is, melyet Paulus Santa Maria, a hitehagyott zsidónak viszontválszul küldött arra a levelére, melyben őt is hite elhagyására akarta bírni (1395-ben). Ez a szózat finom iróniájával annyira megtévesztette az olvasókat, hogy a keresztény körökben is a keresztény vallás komoly apológiájának tartották.

Geiger érdeme, hogy ez irat hosszú századok multával e feledékenységből napvilágra került és a hozzáfűzött tanulmányával együtt német fordításban is megjelent levél a maga valóságában mint a zsidó vallás pikáns apológiája tárult elő.

Gábor Ignác verse ennek az iratnak csak a címét vette át, gondolatmenete teljesen egyéni és modern.

Kelt Budapesten, 1925. március 15.

Stern Ábrahám

I.

Tisztelt Uram!

Ne vegye zokon, ha egy fülemhez jutott hír arra késztet, hogy kérdést intézsek önhöz. A feleletet természetesen önre bízom. Remélem, hogy ön ebben a kérdésben nem fog egyebet látni, mint élénk érdeklődést egy nagy fontosságú ügy iránt és azt a nagyrabecsülést, mellyel önnel szemben viseltetem.

Ha a jelen és múlt napokban számosan hűtlenek lettek a zsidósághoz és átpártoltak a kereszténységhez — és az a hír, amelyre előbb céloztam, éppen azt mondja, hogy ön is erre a lépésre határozta el magát — ennek okai nyilvánvalók és könnyen felismerhetők voltak, Ez a lépés érthető volt, habár nem helyeseltem. Egyeseket azon vágy késztetett erre a lépésre, hogy oly életpályát válasszanak, amely a zsidóság számára el volt zárva. Másokat hiúság kergetett, rang és cím után sóvárogtak, társadalmi életre, amelyet messziről ragyogónak láttak.

Tudom, önt mindez nem sarkalta. Az Ön elhelyezkedése a társadalomban olyan, hogy valláscsere mitsem változtathatna azon és ilyen változást egyáltalában nem is kell kívánnia. Am Ön sokkal tiszteletreméltóbb és sokkal több becsülésnek örvend, semhogy közönséges hiúság vezethetné elhatározásaiban. Oly férfi előtt, mint ön, csak egy magyarázat állja meg a helyét, de ez a magyarázat aztán teljesen kielégítő, tudni-

illik a kereszténység igazságaiba vetett hite. Ha meg van győződve ezen tanok isteni eredetéről és valóban hisz a kereszténység dogmaiban, Jézus istenségében, a Szentháromságban, az eredendő bűnben, amelyből csak Jézus keresztfeszítésének és megváltó erejének hite oldhat fel; ha igaz meggyőződéssel hiszi, hogy mindig újra szövetséget köt a Megváltóval, midőn az Úrvacsorán testét és véréét élvez: természetesen kötelessége, hogy áttérjen ezen vallásra. Egy becsületesen szerzett meggyőződéssel én sem szállhatnék szembe, jóllehet nagyon messze vagyok attól, hogy osszam azt. Legbensőbb lelkiismerete által sugalt lépését, — nagy sajnálattal bár — de tisztelnem kellene.

De éppen itt támadnak kételyeim. Mert amennyire ismerem világszemléletét, valószínűtlennek tartom, hogy Ön ezeket vallaná. És bízva az ön nyíltságában és őszinteségében, biztos vagyok abban, hogy félreérthetetlen magyarázatot kapok, ha Ön érdemesít engem válaszra.

Ha ön kijelenti, hogy hívő keresztény, akkor végeztem kérdéseimmel, ön tiszteletreméltó férfiú murád előttem ezután is, aki csak lelkiismeretének engedelmeskedik, habár meggyőződésének tartalma lényegesen más, mint az enyém. De ha, mint sejtem, nem ez történt, mivel igazolható ezen *külső valláscsere*? Mi készíteti önt erre?

Ön nem könnyelmű, hogy játsszék a vallással, becsületesebb, semhogy egy közösséget, melynek egyeteméhez és egyes tagjaihoz sok kapocs fűzte, megakarna sérteni azzal, hogy elfordul tőle. Mi tehát tetének magyarázata és oka? Ismételten kérem, beszéljen velem őszintén. Higyje el, hogy igazán megnyugvást szerez lelkemnek, ha leplezetlenül feltárja előttem lelki indítékait; az ön elvesztésének elszomorító érzését le kell küzdenem és le fogom küzdeni, de

egy titokban működő erő tudata sokkal fájdalmasabban marcangolna.

Ismétlem, csak nagyrabeccsülésein Ön iránt kész tet ezen írásra. A zsidóság akkor sem fog elpusztulni, — erről bizonyára meg van győződve — ha ön valóban hátat fordítana neki és mégha számos, vagyonhoz, vagy bármi úton befolyáshoz jutott egyén otthagyná is. De az a fájdalomérzés, amely megragadja az embert kedves barátja elszakadásán, oly természetes és tiszta, hogy kérdéseimet ön sem sértésnek, sem tolkodásnak nem tekintheti. Kötelességem teljesítésének tudatában ugyan még ily félreértésen is túl kellene tennem magam. De nagyon örülnék, ha megkímélne ezen lelkiküzdelemtől. Boldognak érezném magam, ha megtudnám öntől: az a hír hazudott!

Fogadja stb.

VÁLASZ.

Tisztelt Uram!

Levelének őszintesége és bizalma igazságszeretemben felette megtisztelő rám nézve. Bizalmára tehát nem akarok teljesen érdemtelen maradni és kérdéseire sietek nyílt választ adni.

A híresztelés nem hazudik. Elhatároztam, hogy kikeresztelkedem. Íme okaim: *Nem vagyok zsidó* és igazában sohasem voltam az. A zsidóság semmit sem nyújt nekem, legföljebb — mártíromságot, amelyet minden zsidó szenved. Mártíromsághoz azonban nem érzek magamban semmi hivatást. És miért adnám át ezen mártíromságot gyermekeimnek is, anélkül hogy kárpótolnám őket valamivel? Már pedig gyermekeimet keresztény szellemben nevelni, magamnak pedig látszatra zsidónak megmaradni, felemás dolog volna, melyet ön még kevésbé tartana megbocsájthatónak. Jobb tehát, ha külsőleg is megteszem azt a lépést, melyet

bensőleg már régen megtettem. Mert a hitvallást, amelyet a kikeresztelkedéskor tennem kell, nyugodt lelkiismerettel tehetem és semmit sem fog tartalmazni, ami ellentétes lenne vallásos meggyőződéssel. S hogy nem fogom fel könnyelműen a valláscserét, hitemet nem kinőtt ruhaként dobom el magamtól, azzal bizonyítom, hogy már évek óta ezen gondolattal élek, nem úgy mint mások, akik mihelyt ezen gondolat bennük megfogant, azonnal végre is hajtják. Époly távol áll tőlem az, hogy a zsidóságot megbántsam kitéréssel. Sajnáltnám, ha így fognák azt fel, és remélem, erre senkisésem fog gondolni. Társaságom szűkkörű és azon kevesek, akikkel eddig is érintkeztem, remélem, a jövőben is mellettem maradnak. Ha jobban ismerne, elhinné nekem, hogy lépésem egyetlen oka az volt, amit elmondtam.

Fogadja stb.

VISZONVÁLASZ.

Tisztelt Uram!

Fogadja mindenekelőtt hálás köszönetemet azért az őszinteségéért, amellyel hozzám szólott. Férfihez méltó és én ezt vártam is öntől. De hadd térjek mindjárt a tárgyra. Ha ön nem vette rossz néven érdeklődésemet, a válaszában felhozott érvek megvizsgálása miatt sem ütközhetik meg, sőt bizonyára sejtette, hogy kérdésem csak bevezetése a motívumok vizsgálatának.

ön nem zsidó — ezzel kezdi meg érvelését és igazában sohasem volt az és ezt megdönthetetlen ténynek tekinti. De hát csakugyan olyan megingathatatlan igazság ez? *Ön igenis zsidó* — mert hisz az egy, szentséges, élő Istenben. Ez a hit volt mindenkor a zsidóság alap gondolata, amelyért küzdöttek és szenvedtek követői és amelynek forrásánál megújhodást

és vigaszt találtak. Még azon korban is, mikor nagyobb tiszteletben tartották a szertartásos törvények tömegét, mint napjainkban, a régi Mesterek azt hirdették, hogy zsidó az, aki elfordul a bálványimádástól és az Egy Istenen kívül más hatalmat nem ismer. Ámde később, főképp pedig az utolsó évszázadban hatalmas változásokon ment keresztül a zsidóság a történelem folyamán a fejlődésnek azon lépcsőfokára jutott, ahol sokkal kevesebb súly esik külső cselekedetekre, mint az Egy Isten hitébe vetett alapvető meggyőződésre. Amit ez vagy amaz ma még kötelezőnek tart magára, az nem a zsidóság lényege. A szellemi kapocs, amely jelenleg a zsidóság minden hívőjét egybefűzi, a gondolat ereje, amely mindnyájunkat egyaránt áthat, ez a zsidóság lényege, ez teszi a zsidót zsidóvá. Ezen kapcsot a tiszta istenfogalom teszi és az ebben való hitnek megpecsételése egy gazdag és dicsőséges történeten keresztül, így tehát Ön is zsidó. Mert ennek a zsidóságnak köszöni neveltetésében és jellemében sok szép és nemes tulajdonságát, amiről nem is sejtí, hogy mindez a zsidóság gyönyörű adománya. Mivel ön nem fogadja el a maga számára a szertartási törvényeket, ezért azt gondja magáról, hogy nem zsidó. A zsidóság történelmi fejlődésének mai fokán sokat elenged azokból, sok kérdés felett még vita folyik; másokról még nem hozott végítéletet a história, viszont némely szertartás mélyebbre ható gondolkozással lélekemelőnek, élelőrsnek fog bizonyulni. De ezek már következmények. Alap azon hit, melyet ön is vall, amely apáink tulajdona volt, amely az emberiséget nevelte és fel-emelte. S ön könnyedén mégis azt mondja, hogy nem zsidó?

Ön zsidó, de semmiesetre sem keresztény és sohasem lesz az valóban. Éppen e pontnál melyet kérdésimben különösen hangsúlyoztam, nagyrabecsült vá-

laszában feltűnő tartózkodást látok és ez határozottan megerősíti azt a feltevésemet, hogy ön nem hó-dolt be az egyházi hitnek. Már pedig a kereszténység legkomolyabban követeli azt a hitet, amelyet zsidó származású nehezen fogadhat el és ne feledjük, valahányszor a kereszténység alapdogmái meginogni látszottak, csak annál szigorúbban és keményebben ragaszkodott e követeléseikhez. Ez azt bizonyítja, hogy a kereszténység megszűnne létezni, hogy kivetkőzne igazi lényegéből, ha legyengítené avagy feladná ezen hittételeket, nevezetesen Jézus istenségét s mindent, ami összefügg ezzel. Ha ön tisztában van azzal, hogy mi a kereszténység lényege és milyen hitvallást kíván híveitől, akkor önmagában be kell vallania: *ez nem az én hitvallásom* és ezt külső áttérésem után sem fogom elnyerni. És ha ön egy hithű lelkészhez fordul azon kéréssel, hogy önt vegye fel a Keresztény Egyház kebelébe, ennek, még ha a mérsékeltbb irányzathoz tartoznék is, kötelessége lenne önt kérésével elutasítani s így kellenne önhöz szólnia: Sajnálom önt hitetlenségéért, makacsságáért és elvakultságáért; de ilyen érzelmekkel nem léphet be a Keresztény Egyház kebelébe és én nem fogadom be önt. Imádkozzon, hogy a Kegye világosítsa meg az ön elméjét és akkor majd jöjjön el újra hozzám; most azonban elárulnám a hitemet, ha azt hinném, hogy ön, a hitetlen, megtisztult a kitérés külsőséges fürdőjében, ön pedig förtelmes hazugságot vállalna magára, ha szájával vallaná, amit szívének rejtekében elvet magától, ön az Úr testét, mint Luther mondja, saját rontására élvezné”. Így fog beszélni, így kell beszélnie a hívő kereszténynek és minden lelkiismeretes ember igazat fog neki adni. A külső hitvallás és belső érzület ilyen kettőssége nemes jellemhez méltatlan. Ez játék a vallással, hitetlenség avagy bálványimádás, önt nem tartom képesnek ilyen frivolitásra.

Erre talán azt fogja felelni, hogy hiszen sok keresztényt ismert, akik az ön vallási nézeteit osztják. Ezt nem tehetem pontos vizsgálat tárgyává, de azt hiszem, hogy a született keresztényben nemcsak a kereszténység világtörténelmi jelentőségének tudata él, hanem nevek és szokások említésénél még egészen más érzelmek is felébrednek benne, mint abban a zsidóban, aki csak érett korban tért át a kereszténységhez. De ettől eltekintve, nem tagadhatja el, hogy különbség van egy közösség született tagja és egy később belépett között. Amaz már benne él, anélkül hogy hitet kellene tenni arról és joga van kiütköző felfogásának érvényt szerezni — és remélheti is, hogy meggyőződésének idővel érvényt fog szerezhetni. Másképp áll a dolog az újonnan belépőnél. Ennek el kell fogadnia azon közösség alaptételeit, amelybe belépni óhajt és soha meg nem bocsájtható hazugság volna szívéből idegen vallomást tenni. Nincs joga egy közösségbe lépni azzal a szándékkal, hogy annak alapjait megingassa, ami pedig önnek, mint becsületes embernek kötelessége volna. És nem igen remélheti, hogy eltérő gondolkozásának valaha érvényt fog szerezni. És ilyen nagy ellenmondás közepette akar ön jellemes ember léteire ily nagy fontosságú vallásos lépést tenni? Ez lesz az áhítat, amellyel ön magát hívőnek vallja? Ha keresztény lennék, azt mondanám önnek: *„Ha már hitetlen, legyen az inkább becsülettel, mint becsület nélkül!”*

Ön mosolyogva gondolja, hogy szélmalomok ellen harcolok és írásának mindenestre jelentős szavaira utal, azon hiszembem, hogy elnéztem azokat. „Hitvallásomat, mondja tudniillik ön, kitérésemkor nyugodt hittel tehetem és mit sem fog tartalmazni, ami vallásos meggyőződésemmel ellenkeznék.” Ha jól megértettem ezen szavakat, akkor azt jelentik: ön azt hiszi, hogy majd csak akad egy lelkész, avagy

Ön már meg is találta, aki sokkal jobban megkönnyíti majd ezt a lépését: ott nem lesz szó vallásos titkokról, amelyekről távol állott eddig és nem lesz szó ünnepélyes nyilvános kitérésről sem. Saját otthonában, rögtönzött oltárnál, egy általánosan elfogadott formula elfogadásával, mint pld. azzal, hogy Jézus, mint rendkívül vallásos és felvilágosodott ember hatalmas lendületet adott a történelem menetének és megtisztította az emberiség vallásos fogalmait, fogja önt az Egyház tagjai közé felvenni. Hogy ezen lelkész milyen joggal járna el így, hogy kiérdemelné-e ezzel egyháza köszönetét, nem az én dolgom ezt firtatni. De csakugyan azt hiszi ön, hogy az ön lelke ebben megnyugvást találhat? ön valóban felmentve érezné magát azon kötelesség alól, hogy saját szemével nézze a dolgokat? Ön üzletember: tegyük fel, hogy egy jól jövedelmező üzlet kínálkozik és egy kereskedő, aki bírja az ön bizalmát, ajánlatot tesz Önnek. Vájjon nem vizsgálja ön meg minden oldalról ezt az ügyet? Pedig itt csak pénzről van szó. És lelkiismereti ügynél, egy életbevágó kérdésben, vakon követné a közvetítő lelkészt és nem szerezne külön meggyőződést magának? Holott erre a meggyőződésre könnyen szert tehetne. Kérdezze meg az útjába kerülő legelső iskolásgyermeket, aki talán éppen az Ön lelkészénél tanulja a katekizmust, vájjon azt tanítják-e az iskolában, hogy Jézust mint felvilágosodott embert nagyra kell becsülni, vagy azt tanítják-e, hogy mint Isten fiát istenként kell imádni. És menjen el akár melyik templomba, hallgassa meg ugyanannak a lelkésznek a beszédét, aki az egyház tanításait ily tetszetőssé akarta tenni Ön számára, és én megengedem önnek, hogy hazugsággal vádoljon engem, ha nem hallja beszédében és imában egyaránt Jézus istenségét emlegetni. És ilyen nyilvánvaló lények előtt akar Ön szemet hunyni?

Önnek bizonyára valamennyi ellenvetésemre mindezekén túl még egy felelete van készenlétben, amelyet már én a sorok között látok. „Gyakorlatias ember vagyok”, gondolja ön, „a metafizikát a filozófusokra bízom, a dogmatikát a teológusokra, magam csupán vallásos érzéseimnek keresek kielégülést — már pedig a zsidóság semmit sem nyújt nekem”. De hát, igen tisztelt Uram, kinek a hibája ez? Az öné vagy a zsidóságé? Ugyan, hogy tolakodhasson ez ön-höz, ha házát és szívét erőszakosan elzárja előtte? Hozhat-e önnek vallásos kielégülést, ha templomát rendszeresen kerüli? Keresse fel szombaton és ünnepnapokon a zsinagógát, ha valóban szívbeli szükséglete a vallásosság, és kérdezze meg önmagát, hogy nem nyújtott-e teljes kielégülést? A zsidóság fenségesen életerős fejlődésében a jelenkor ifjúsága és a jövő generáció is egyaránt, bármennyire elszakadt is a tradíciótól és az emlékektől, mégis az istentiszteletben lelki gyönyörűséget és épülést talál. Számtalan meggyőző példát hozhatnék fel, de az önt közvetlenül körülvevő élet elegendően meggyőzheti igazamról. És ön ilyen, életfrisseségtől, ilyen fiatalos buzgóságtól, amely vetélkedik ebben a tisztas öregekével, önkéntesen távoltage magát és mégis lekicsinyléssel meri hangoztatni, hogy a zsidóság semmit sem nyújt önnek? A zsidóság ünnepi áhítata, a zsidóság gazdag és fenséges története, a zsidóság bensőséges családi élete, a zsidóság jótékony szíve, a zsidóság tiszta istenhite, évezredek szenvedésének nagy energiája, mindez nem nyújt önnek semmit?

De úgy látszik, önt éppen a szenvedésnek ez a nagy energiája riasztja el. „A zsidóság, mondja ön semmit sem nyújt nekem, mint legfeljebb — mártíromságot, amit minden zsidó szenved: mártíromsághoz azonban nem érzek magamban hivatottságot”. Egyelőre mellőzöm azt a kérdést, hogy vajjon

nem jobb és nemesebb-e elszenvetni az igazságtalanságot, mint azt elkövetni; mégis meg kell kérdezmem, hogy tulajdonképen miben áll az ön mostani mártíromsága? Ha a zsidók a középkorban mártíromságról beszéltek, az csakugyan véres mártíromság volt s vértanúság, amelyet önként és állhatatosan tettek tanúbizonyságként hitük mellett. Ha a szegény ifjú tanulmányai befejeztével életpályájának küszöbére lépve azt látja, hogy minden út zárva előtte, fájdmában őszintén osztozkodom, de azért elvárom tőle, hogy csüggedés nélkül kitarson hitében. De ön, az ön teljesen független petíciójában, vájjon miért érzi magát mártírnak? Talán azért, mert mikor némely korlátolt gondolkodású ember barátságosan mosolyog önre, ön érzi, hogy szívében nem nagy jóindulattal van Ön iránt? Ez az ön súlyos mártíromsága?! Amint látom, a társadalomban önt mindenféle tisztelik. Ahol egy tiszteletbeli állás kínálkozik, avagy közös összemunkálkozás a köz jólét érdekében, oda Önt is bevonják, nem tudom, azért-e, mert zsidó, vagy pedig ennek dacára? Miért mártír tehát ön? Talán azért, mert mereven elzárkózik ön elől egyik vagy másik társaság? Vajjon ezt ön oly súlyos dolognak tartja, hogy panaszokba tör ki nehezen elviselhető mártíromsága felett? Ennyire sóvárogná, hogy olyan emberek társaságába kerüljön, akik önt, a talpig becsületes embert, addig be nem fogadják maguk közé, amíg olyan kijelentést nem tesz, melyet az igazság megsértése nélkül nem tehet és akik azonnal örömmel üdvözlík önt, ahogy hazug kijelentéssel köszöntene be hozzájuk. Bevallom, hogy ezen férfiak gondolkozása nekem nagyon aggályos és a velük való érintkezés nagyon kínos volna.

És ezen új, kétes értékű összeköttetések kedvéért fel akarja oldani a régi, bensőséges kapcsokat, és egy egész hitfelekezetet, régi társaságának sok tiszteletre

méltó tagját mélyen akarja megsérteni? Mert azt talán nem vitathatja el, hogy kitérése által jelenlegi összeköttetései eltolódnak s régi ismerősei elidegenednek öntől. Mindig az volt, s ma is súlyos sértésszámba megy, ha valaki egy felekezetet elhagy nem a hitvallás miatt, hanem ilyen ki nem mondott gondolattal: „a ti társaságtok nekem nem tetszik, én különb vagyok, mint ti”. Jellemes ember előtt nem lehet közömbös, ha lépését így magyarázzák.

De térjünk vissza mégegyszer a mártíromsághoz! Talán nem értettem meg kellőképen jelentőségét. Bizonyára nem egyéni károsodásokról van szó. Hanem az a tudat, hogy ok nélkül alacsonyabbrendű embernek tekintik, aki érdemetlen az állam összes jogaira és hogy a polgári társadalom magasabb köreitől mesterségesen izoláltatik, ez a lélekbevágó, fájdalmat szító mártíromság sokkal gyilkosabb, mint valamely érzékeny károsodás. Teljesen igaza van Önnek ebben s elhallgatnám az igazságot, ha nem ismerném be, hogy ezt a fájdalmat nem mint személyes, hanem mint közös bánalmat mélyen átérezem. De vajjon helyes e az az eszköz, amellyel ellene védekezik és amelyet ön mindenkinek, aki Önhöz hasonlóan érez, ajánlani akar? Ha ön ezt a mártíromságot érzi, úgy ezzel azt nyilvánítja ki, hogy a zsidókkal igazságlajanság történik. Nos tehát? A mindennapi életben helyeselné-e ön, hogy akivel igazságtalanság történik, ahelyett hogy törvényes eszközökkel küzdene ellene, vagy az eredménytelen küzdelem tudatában igazának önérzetével némán túrné a vele elkövetett igazságtalanságokat, ellenkezőleg, feladja jogát, bűnösnek vallja magát és a jogfosztókhoz pártolna át? Az ilyen eljárást ön, mint jellemes férfi, bizonyára megbotránkozással utasítja el magától. S az állammal a keresztény társadalommal szemben meg akarja tenni azt, amit különben elvetendőnek tart? Ezt nem

hiszem, nem hihetem. Nem! Nemes férfi ilyet nem tehet. És mégha lelkiismereti vagy lelki kapcsok a zsidóság múltjához és jelenéhez nem kötnék is, nemes férfibüszkesége átléphetetlen akadállyal gátolná meg abban, hogy elhagyja a zsidóságot, mindaddig, amíg ennek teljes csorbíttatlan polgári egyenlősége és egyenjogúsága tényleg kiküzdve nincs!

Elérkeztem az utolsó ponthoz, és örülök, hogy ez már az utolsó. Nem szeretek mások cselekedete és meggyőződése ellen küzdeni, mindent nagyrabecsülök, ami mások előtt tiszteletreméltó és csak akkor támadom azt, ha a védelem erre készlet, örülök tehát, ha elérkeztem az utolsó — és pedig elég fontos — ponthoz, melyre ki kell térnem, ön meg akarja kímélni gyermekeit az élet nehézségeitől, a küzdelmektől és keserúségektől, amelyek a zsidóság vállát nyomják. Az élet széles országútját akarja feltárni számukra, életútjukat szeretné egyengetni. Azt hiszi, hogy gyermekeinek egészen mindegy, hogy melyik vallásban nevelkednek és ha mindjárt keresztényeknek neveli őket, megkíméli őket a meghasonlástól és kellemetlen benső és külső küzdelmektől. „Már pedig, folytatja tovább, a gyermekeimtől nem akarok elszakadni és hogy elejét vegyem az önmeghasonlásnak, nekem is egy hiten kell élnem ő velük. Az ember gyermekeinek tartozik ezen áldozattal”. — Mit nem tesznek gyermekeikért a szülők? Igaz, sőt gyakran túlsokat, ha kívülről nézzük, de túlkeveset, ha a dolog mélyére tekintünk. Szép és dicséretes gondoskodni gyermekeiről minden tekintetben és ön mindent meg tett értük és ezután is mindent elkövet, hogy kötelességét teljesítse. De balgaság lenne, ha arra törekedne, hogy gyermekeit minden önálló tevékenységtől felmentse. Sőt nem csupán balgaság, hanem vakmerőség lenne, sőt nem csupán vakmerőség, hanem éppen az ellenkezőjére, gyermekeinek szellemi s erkölcsi és ezzel

teljes romlására vezetne. Azt hiszem, közöttünk ez nem szorul bővebb magyarázatra. Ki tudná az élet minden eshetőségét és a gondviselés útjának minden fordulatát előre kiszámítani? Nem jobb-e, ha az embernek dolgoznia kell, mint ha minden kényelem rendelkezésére áll és elpuhul és erkölcsileg alásüllyed? Valóban a gazdagoknak inkább arra kell törekedniök, hogy gyermekeiket a munkaszeretetre ösztönözzék, mintsem útjukat ily módon egyengessék. Ön is becsületes munkásságával és tapasztalataival teremtette meg mai társadalmi állását, miért ne tennék ezt gyermekei is? Azt hiszem, ha jellemükre és erkölcsiségük finomítására annyira hat, hogy ők az elismert igazságért áldozatot hozni is képesek, akkor ez ön előtt nagyobb értéket képvisel, mintha csak arra törekedne, hogy megkímélje őket az áldozathozástól. Az ember sorsa a földön, hogy mindig fel kell áldoznia valamit. Boldog az, aki önszántából és alázatosan, azon őszinte tudattal teszi, hogy nem ő, hanem a sors parancsolta. Aki gyermekeit ily gondolkozásra neveli, szép örökséget hagy nekik. Aki azonban gyermekeit minden szellőtől óvja, ezzel megrontja őket. Ha a gyermek őseiben az erős jellem, a tiszta becsület mintaképét láthatja, ez olyan örökség, amely lelkét edzi és felemeli. De ha az atya megtagadja atyáit, mert azok — el voltak nyomva, gyermekei bölcsőjét távol tolja tőlük, s lelkiismerete ellen cselekszik, csak azért, hogy gyermekei életét kényelmesebbé tegye, ez — kérdem önt — nevelheti-e a gyermeket jellemre és becsületességre? Ez a mesterséges hasadék, amelyet ön készít elő, amelyekkel őket „új emberrekké” átalakítja és őket önmagával együtt a múlttól teljesen elszakítja, hogy szülhetne jellemet és becsületességet? Nem, én azt hiszem, hogy sokkal jobban óvjuk gyermekeinket, ha önérzetükre hatunk akkép, hogy derék életet élhetnek atyáikhoz hasonlóan, habár a

nagy tömeg nem is fogja elismerni érdemeiket, ha megbecsülésre tanítjuk őket önmagukkal és elődeikkel szemben azáltal, hogy átadjuk nekik a harcot, amelynek véggyőzelmében és a jog győzelmében mindaddig biztosak vagyunk, amíg arra érdemeseknek bizonyulunk. Milyen szép, ha az, akinek Isten gondtalan életmódot adott, magát és gyermekeit egy nemes gondolatnak szenteli, és nem nemes gondolat-e az igazságtalan és bántó előítéletekkel szembeszállni és egy oly közösségért dolgozni, amely annyi nemes tulajdonságot rejt magában?

Mert, engedje megmondanom, és ne vádoljon önhittséggel, a zsidók olyan fejlődésképeséget tanúsítanak, amely minden szimpátiát kiérdemel. Hosszú évszázadokon át, emberi jogaikban megtépázva, szellemi fejlődésükben megakadályozva, gazdasági életükben veszélyeztetve, történelmi helyzetüknek lényeges javulását alig egy évszázada élvezhetik. S ily rövid idő alatt milyen más nemzedék fejlődött belőlük! Milyen fellendülést látunk minden irányban, milyen energiát törekvéseikben, milyen szellemi frisséget! Nemi ez nem haldoklás, hanem egy nemes akarattól fűtött, izmos gondolatokkal terhes, nagy jövőjét magában rejtő társadalom élete. És ön ennek nem szentelné örömmel az erőit? Szép hivatása a gazdagoknak erkölcsi és anyagi tőkájukkal a gyengébbek kedvéért síkra szállani; mégha nem is képesek ügyüket győzelemre vinni. Szentelje ön magát és gyermekeit ennek a hivatásnak és akkor életének sokkal szebb tartalma lesz, mint amelyet a társadalmi élet bármily csillogó dísze nyújthat.

Nem folytatom! Azt a kérdést, amelyet most megbeszéltünk, én oly oldalról világítottam meg, ahogyan önnek még eddig nem mutatták be azt és egyik vagy másik szavam talán fájdalmasan érinlette, vagy talán akaratom ellenére megbántotta önt. Érzem,

hogy nem értek azon diplomáciai művészethez, amely szelíden rábeszél valakit valamire és a gondolatot becsempészi a szívbe, amelyet megnyerni akar. Én azonban őszintén beszéltem és tudom, hogy bec sületes és tiszteletreméltó férfival állok szemben, aki nem adja át magát teljesen egy rossz hangulatnak, aki megvárja, amíg ez elmúlik, hogy azután lehűlt vérrrel ítéelkezhessen. — Tisztább örömet, mint hogyha így szólna hozzám: „igen, ön meggyőzött, haladjunk tovább is egy úton!” — tisztább örömet, nagyobb jutalmat nem kívánhatok magamnak.

Isten vezérelje gondolkodását és elhatározását!

Tisztelettel stb

II.

Geiger Ábrahám e levelei ellen Maas M. párbeszédes alakban erős bírálatot tett közzé, melyre szerzőnk 1858-ban külön füzetben szállt síkra. Ennek tartalmát a következőkben némileg rövidítve közöljük.

Tisztelt Uram!

Önt az én „levélváltásom” arra indította, hogy két beszélgetést tegyen közzé a zsidóságból való kitérésről. A tárgy sokkal fontosabb, hogysen azzal a pár sorral, melyet róla mondtam, el volna intézve, sőt nemcsak a tudományon belül, hanem a műveltebb vagy közösség előtt bővebb kifejtésre szorul. Hiszen ez a lét és nemlét kérdése s azért szükséges, hogy a tudomány eredményei az élet számára, mint biztató és éltető meggyőződés, közönségesen fölfogható birtokká legyen. Ellenkezései azért nekem szívesen fogadott alkalmul szolgálnak arra, hogy e tárgyról még behatóbban értekezsem. Követem önt elméelkedéseiben s ha az én eredményeim eltérnek azoktól, melyeket ön két barátja által kifejezésre juttat, akkor végül

is az értelmes közönség ítéletére kell a döntést bízunk.

1.

Ön nem idézte pontosan levelemnek azon részét, ahol én a *szertartási törvény mellőzéséről* beszélek. Ennélfogva megismétlem szavaimat. „Mivel ön — írtam viszonzválaszomban — nem fogadja el a maga számára a szertartási törvényeket, azért azt mondja magáról, hogy nem zsidó? A zsidóság mai álláspontján sokat elenged azokból, sok kérdés felett még vita folyik; másokról még nem hozott végítéletet a história, viszont némely szertartás mélyebbre ható gondolkozással lélekemelőnek, életerősnek fog bizonyulni. De ezek már következmények. Alap azon hit, melyet ön is vall”. — Vegye tudomásul mindenk előtt, hogy ezen kérdésben, valamint egész levélváltásunkban *nem az én saját* álláspontomról beszélek, ezen kis iratomat *nem valamely párt, vagy irányzat* érdekében írtam, habár lelkem mélyéből fakadt is és személyes meggyőződésemet nem akarom, de nem is kell elfojtani. A mai zsidóság nevében beszélek, amint az manapság életben és tudományban a különféle irányzatok és mozgalmak összeségében megnyilvánul és én éppen ezekben kutatom azt, hogy mi a lényegesen és specifikusan zsidó, amely minden ellentétek mellett hatalmas, mindent magába ölelő kapcsolnak, mintegy mindenén átáramló szellemi fluidumnak bizonyul és oly ellenállhatatlan erőnek, amely előtt minden önként meghajol. És erről a zsidóságról áll az, amit levelemben mondtam. Ő és új ortodoxoknak és konzervatívoknak el kell ismerniök a történelmi haladás híveivel együtt, hogy manapság a szertartástörvényből sok mindent lényegtelennek és jelentéktelennek tekintenek, amiért száz évvel ezelőtt kemény harcokat vívtak, hogy a községi éleiben és a

tudományban sok minden, részint nyílt vita tárgya, részint a jövőnek fentartott kérdéssé lett. Ezek le nem tagadható tények mindenki előtt, aki tudatosan nem huny szemet előttük. Hogy mi az én és a velem szellemi közösségben élők tudományos felfogása a zsidóságról, hogy milyen szerepet játszunk mi ezen mozgalmakban, itt nem jön számításba. Nem akarok proselytákat szerezni, sem magam, sem más vallásos irányzatának. Csupán azt akarom, hogy azoknak, akik a zsidóságtól kiválni készülnek, mivel abban állítólag lelki megnyugvást nem találtak, megmutassam a zsidóság mivoltát és lényegét. Ha Önnek ellenvetései vannak vallásos meggyőződéssel és a zsidókérdéssel való felfogással szemben, azokat ne itt keresse, hanem a kérdés tudományos fejtegetésének szánt irataimban. És a tudomány fóruma előtt szívesen bocsátkozom vitába önnel.

Itt azonban a zsidóság jelenlegi helyzetéről van Szó általánosságban és hogy ezt hüen ecseteltem, Ön sem tagadhatja. Itt arról van szó, megállapítani, hogy a szertartástörvény kérdésében fennálló hatalmas ellentétek dacára, a zsidóság hívői között szilárd egység uralkodik a hit egysége, amely a vallás lényege és alapja, amelynek a szertartások csak konzekvenciái. Ámde nem tartottam elégségesnek a jelenkorral való bizonyítást. Én mindazoknak, akik azért, mert a szertartásokkal már szakítottak, azt állítják, hogy tényleg már nem zsidók és ennél fogva joguk, sőt kötelességük a zsidóságból kilépni, a régi tanítóknak pregnáns tanításait is idézhetném. Gyakran hangoztatott mondás az, hogy a várva várt messiási időben a bibliai törvények érvényüket fogják veszíteni. Jól tudom, hogy az ilyen mondások nem jelentenek a jelenre érvényes normát, mert hogy a messiási idő még nem következett be és hogy a próféták jóslata a föld népeinek testvéri egységéről még nem valósult

meg, azt levelének még mindig erős faji különbségekre vonatkozó fejezete is mutatja. De ha régi tanítóink mondásai nem is vonatkoznának korukra és épp oly kevésbé a jelenre, mégis kifejezik azt, hogy hogyan képzelték el az idők ideálját, a messiási kort, amelyben a zsidó szellemi élet legteljesebb tisztaságában meg fog valósulni és mindenre kiterjedő uralomra fog emelkedni. És ez az ideál nem a szertartási törvény rideg uralma, ellenkezőleg annak teljes megszűnése, a zsidóság győzedelmes szelleme tehát egész más valami: *a tiszta istenhit!*

Ám mint mondtam, habár ilyen és hasonló nyilatkozatok a zsidóság mélyebb értelmét, minden időkre kinyilatkoztatják, nem akarok erre nagy súlyt helyezni, még kevésbé akarom a jelen zsidóságnak irányítóul ajánlani, szívesen aláírom az ön mondatát, hogy: „A régi mesterek csak körvonalazni akarták azt, hogy mi tulajdonképpen a zsidóság magva és nem azt akarták mondani, hogy a védőburok, amelyet a szertartástörvények a mag köré raktak, fölösleges és a fán függő gyümölcscről bátran lefejtethető.” De hiszen ez nem egyéb, mint amit én mondtam, hogy a zsidóság tulajdonképeni magva a tiszta istenhit és aki ehhez a maghoz ragaszkodik, az már zsidó, s hogy semmi oka sincs azt állítani, hogy kinőtt a zsidóságból. És ha ragaszkodik ehhez a maghoz, szeretettel ápolja, törzs, ág, lomb és gyümölcs újra önmagától ki fog nőni, az életerős és benső életből fakadó cselekedetek összessége és ezekkel együtt majd az igazi szellemet megtestesítő szertartások is. Ezek, mint mondtam, „konzekvenciák”, de szükséges konzekvenciák.

Minderről majd később beszélhetünk, ha a kitérni készülő a zsidóságnak visszahódítottam Most midőn magát a nemes magvat akarja eldobni, nem volna időszerű a lombozatról beszélni. Még könnyebb lenne a dolgom, ha az ön szavaihoz

akarnék ragaszkodni, ön ugyanis azt állítja, hogy a régi tanítók a szertartástörvényt a mag védőburkának tekintették. Nos? nem változik-e vajjon és nem kell-e változnia a buroknak az időjárás behatása alatt? És ha a szertartástörvény védőburokul szolgált a mag körül abban a korban, midőn a kemény fagyok komolyan veszélyeztették, és mostanában enyhébb szelek kezdenek fújdogálni, a csirázás és növekedés kezdetén ez a vastag burok fojtogatni kezdi és növekedésében meggátolja, vajjon nem kötelességünk-e éppen a fa növése és a termés érése érdekében ezt a burkot eltávolítani? De hagyjuk a képletes beszédet. A tiszta istenhitet oly korban, midőn hitetlenség és babona és bálványimádás burjánzott mindenfelé, a szertartások egész tömegével kellett megvédeni. Az emberiség tavasza rég virul már, az egész művelt világ elvetette a bálványimádást, isten fogalma, isten tisztelete megtisztult — a zsidóság szellemének nincs többé szüksége erre a védő burokra, sőt ellenkezőleg, le kell azt vetnie magáról, hogy betölthesse hivatását, e néptavaszon s hogy az egész emberiséget a maga fényével besugározza és az egyetemes emberi és társadalmi fejlődésbe a maga eszméit termékenyítőleg bevetesse.

De nem akarom az ön hibásan alkalmazott hasonlatát és meggondolatlan nyilatkozatát tovább fesegetni, hanem rátérek a dolog lényegére, ön azt mondja, „A zsidóság a múltban és a jelenben a szertartástörvények teljességében nyilvánult meg, ez volt mindenkori lényege, ezért kötelező számára az a jövőben is. Amióta létezik a zsidóság, az önmagukban álló vallási kötelmek megokolását az ész ítélőszéke előtt sohasem kívánták. És meg kellett és meg kell tartani azokat, mert írva vannak a *Bibliában*, vagy a *Tainudban*, vagy a *Sulchan Aruchban*, avagy egyszerűen azért, mert elterjedt szokások. A zsidóság a szertartás-

törvényekben élt és fog élni: ha lemond erről, nem marad belőle más, mint *abstract deismus*, erkölcsi álláspontja nem az ő sajátossága, és történelmi és filozófiai álláspontja a legnagyobb mértékben ki nem elégtítő.” Körülbelül így hangzanak az ön merész állításai, amelyek csak a felületeseket téveszthetnék meg, de nem azokat, akik behatóbban ismerik ezt a kérdést és józanul tudnak gondolkozni.

Ön azt állítja, hogy a zsidóság soha nem követelheti a vallásos kötelmek megokolását az ész ítélőszéke előtt. Tehát a zsidóság összes vallásfilozófiai munkája, a X. században élő *Szaádiatól* a jelenkorig, az ön számára nem is léteznek? Vajjon *Maimonides* „*A tévelygők útmutatója*” című műve III. kötetének nagyrészét nem kizárólag e törvények megokolásának, *Taamé Hamicwoth*, szentelte. Az a hosszantartó vita, amely erről a kérdéstről a középkorban folyt, Ön előtt teljesen ismeretlen? Elismerem, hogy a törvények érvényességét nem tették függővé az észoktól, de az élet már a legrégebb időkben is levonta azt a konzekvenciát, hogy azok a törvények, melyeknek benső ereje megszűnt, lassankint maguk is összeomlottak. Az áldozatok nem azért szűntek meg, mert a templom rombadőlt, hanem azért maradtak el külsőleg is, mert az Isten tiszteletének mélyebb értelmezése által, tudniillik az imádság által, már rég háttérbe voltak szorítva. Az idő úgyszólván csak egy történelmi alkalomra várakozott, hogy külsőleg is megszüntesse azt, amivel bensejében már régen szakított. A mai zsidóság már nyíltabban, öntudatosabban cselekszik. És ha valamely szertartástörvény benső okból értelmét veszti, azt nyíltan és őszintén észbeli okok alapján igyekszik megszüntetni.

„Ám ha a zsidóság ezen az úton végleg lemond a szertartástörvényről, végeredményben nem marad más belőle, mint az „abstract deismus”. Felteszem

most az ön által felvetett esetet, hogy ez az út a szer-
 tartástörvények teljes elvetésére vezet, amit én el nem
 fogadhatok, mert én az igazi szertartásokat nem tar-
 tomi buroknak, mint ön, hanem a szellem megtestesí-
 tésének, ennél fogva annak tartós, habár változásnak
 alávetett kifejező formájának. De tegyük fel, hogy a
 zsidóság jelenlegi mozgalmának ez a szükségszerű
 célja, akkor csakugyan semmi más nem maradna be-
 tőle, mint „abstract deismus”? A zsidóság vallotta és
 vallja a szent, élő, egy-istent, őt vallja az egyetlen
 erőnek, a világ alkotójának, fentartójának, aki a ter-
 mészet és emberélet törvényeit megszabta, aki az élő
 lényeket kölcsönös vonatkozásba hozza egymással,
 megteremti az erkölcsi világrendet, aki az ember min-
 den jó érzelmében megnyilvánul, aki a történelem
 szellemi fejlődésének mozgatója. A művészet és a tu-
 domány minden jelenségében az istenszellem telíti
 meg az embert magasratörő akarattal (Mózes könyve
 II. 31. 2. 3.) s a népeket, amelyek kimagaslottak ab-
 ban, az ő szellemének megnyilatkozása vezérelte. Az
 ő lényének a megismerése nyilatkoztattatott ki Izrael-
 ben és ennek a szent megismerésnek aztán ereje volt
 az igazságban rejlő hatalommal mindjobban elter-
 jedni. A zsidóság az emberben látja az egyetlen élő-
 lényt a teremtmények között, akibe az Isten az ő szel-
 lemét lehelte, akit Isten a „saját képére” alkotott, aki-
 nek megadatott, hogy elmerüljön az ősforrásban,
 amelyből eredt és abban sejtse és megértse az Istent,
 aki vágyat érez a magasság felé, a szellem hónába.
 Ezért tiszteli szeretettel és alázattal szentséges Iste-
 nét, akit lelke óhajtván sejt és akivel egynek érzi ma-
 gát, lelkében él az a törekvés, hogy az érte-
 lem és szabad akarat által Isten eme ajándékaival tö-
 kéletesedjék, megszentelje önmagát és Isten után
 buzgólkodjék, hogy a testet a szellemnek alá-
 rendelje és a szellemben az örökkévalót lássa, és

szellemének az Istenhez való viszonya tudatában a testben a mulandót lássa, és mindinkább bensőséges legyen és ezzel a hitetlen világ kísértéseiben megvédje magát. Egyedül az embernek adatott meg, mint az Isten szelleméből sarjadt szellemnek, legyőzve magáról a test lomha önzését, hogy nemcsak az isteni szellemmel való kapcsolatát érezze, hanem az emberiség tagjának is tudja magát. Az emberiségért és az emberiségben élni, azt szeretettel magához ölelni, annak javáért dolgozni, szeretni felebarátját, mint önmagát, ezt tekinti legfőbb feladatának. Az egész emberiség tökéletesedésében az egyetlen Istent tisztelve, ebben látja a zsidóság a jövő zálogát, amelyet messiási időnek szoktak nevezni: Nagy vonásokban ez a zsidóság hittartalma, *amelynek minden szavát minden korok írásainak egész sorozatával kész vagyok bizonyítani.*

Íme, általánosságban ezek a gondolatok töltötték el a mindenkori zsidóságot. És nem pusztán gondolatok voltak ezek, hanem ez volt benső élete maga, amely külső életében is hatalmasan megnyilvánult és történelmileg erősen begyökerezett, úgy hogy minden új nemzedék teljes szellemi életébe és külső életébe teljes egészébe újra fellépett és természetesen behatolt és mindig újra behatol. És ön ezt valóban „abstract deismus”-nak „elmaradt voltairianismusnak” nevezi? Egy ily felette eleven és tetterkész, történelmileg begyökeredett hitnek ily kigúnyolása egy gyanús hangzású szóval a legnagyobb mértékben méltánytalan és biztosítom Önt, hogy minden gondolkodó előtt eltévesztette a hatását. Mi mindenesetre meg vagyunk elégedve ezzel a hittartalommal és nem vágyunk ama titkok, és még oly konkrét hittételek után, amelyeket ön nyújthat nekünk. Na tehát Ön azt állítja, hogy „a jelenkori zsidóság filozófiai álláspontja — vagy inkább a mindenkori zsi-

dóságé — ki nem elégítő”, mi elviseljük és könnyen elviseljük ezt. Mert ön ismét általános és helyt nem álló frázisokat használ. A vallás filozófiai álláspontjai A vallás érzelmeket, meggyőződéseket, történelmet, tettekét tanít és nem foglalja azokat rendezett szisztémákba. A filozófia néha reátámaszkodik, fogalmakká igyekszik átalakítani. Ha ön teljesen kielégítve érzi magát az arab averrhoismus által módosított görög arisztotelesi, filozófiai állásponton, amely a keresztény középkor gondolkodóin uralkodott, avagy az inkább platonikusan színezett filozófiánál, amelyet a misztikusok és a filozófusok a tudományok restaurációja idején is elfogadtak, vagy talán a Kanti filozófiában, amely már nem engedett helyett a kereszténység számára, vagy talán a Hegeli filozófiában, amely a keresztény dogmákat szublimálva, jelentés nélküli fogalmakká párologtatta el, ki tilthatná meg ezt önnek? Mi azonban igazi és valóságos filozófia számára találunk útmutatást vallásos álláspontunkban és azt hiszem, hogy nem állunk egyedül ezzel a felfogással.

„Hogy erkölcsi álláspontja a zsidóságnak nem sajátja?” Vajjon mit akar ön mondani ezzel? Talán azt, hogy a „felebaráti szeretet”-et a kereszténység is felírta zászlajára? Nagyon helyes. De azért nem marad-e az erkölcsi életnek ez az alapja a zsidóság legeredetibb tulajdona és nem belőle kölcsönözte-e a kereszténység? Hogy vajjon az emberi ész lenyűgözése, a szabad akarat korlátozása, az eredendő bűn elmélete, nem volt-e kerékkötője a szabad erkölcsi életnek, nem akarom firtatni Elég, ha megállapítom, hogy éppen a zsidóságnak megvan a maga saját erkölcsi álláspontja, az önmegszentesítés és a felebaráti szeretet. Aki ezt az álláspontot elfogadja, az a zsidóság tanítványa és alázatosan tanítványának kell magát vallania, nem pedig gögösen mesterével szemben a mestert játszania. És ezt az erkölcsi

álláspontját megőrizte mindenkor a zsidóság. Az erkölcsi tett volt az ő álláspontja, nem erkölcsi elméletek és ezt az álláspontot megőrizte az idők változása között is, az elnyomás és üldözés alatt, gúny és lekicsinylés közepette is. Megőrizte és megőrzi ma is, többek között, mint azt kiemeltem, a „*zsidó családi élet bensőségében rs könyörületes szívében*”. Mindez ön szerint nem a zsidó hitvallásnak, hanem annak a benső összetartásnak a következménye, amelyet az uralkodó hitért szenvedett üldözések, elnyomások kovácsoltak össze. Mert az államszervezetből, a polgári életből és a nyilvános élet minden örömeiből, élvezetéből kizárt zsidóságnak nem maradt meg egyéb, mint otthona és hittestvérei, akik előtt szívét feltárhatta.

Jól ismerjük azt a taktikát és praktikát, hogy minden hibát, amely a zsidóságnak csak egy részén és pedig a silányabb részén foltot ejt, a zsidóság rovására írnak, ellenben minden jó tulajdonságot, amely hívői összeségének tulajdonsága, nem vallásának javára írják, hanem különös történelmi okok láncolatából származtatják le. Elismerem, hogy az elnyomatnak is megvan a maga erkölcsnemesítő ereje, hogy megpróbáltatásoknak meg van a maga nevelő hatása. De tudja Ön, hogy mire hatnak így? Arra, ki önmagában hordja erkölcsi tőkét, aki az élet viszontagságaiban lelkének nemes forrásából mindig erőt meríthet. Ahol ez a benső erő hiányzik, ott az elnyomatás nem nevel, hanem ellenkezőleg, romboló hatása van. Mert hiszen ha nem így volna, minden szegény és elnyomott embernek erényhősnek kellene lennie, amit talán mégsem állíthatunk. A zsidónak csak azért volt ereje szenvedését elviselnie, mert vallása olyan mély bensőséges életből fakadt, amely annál erősebb, minél jobban elzárkózik előle a világ. Csak a világ, de nem annak . bűnei és kísértései.

Vagy azt hiszi Ön, hogy a bűn barlangjai nem látták volna szívesen a zsidót vendégül és cimborául? A bűn barlangjai mindig elismerték a hitvallások és a fajok tökéletes egyenlőségét és a zsidót már régen emancipálták. Ha a zsidóság mégis távortartotta magát tőlük, ha a családi életét nem rombolta szét, úgy ezt nem a ránehezedő elnyomatás okozta, ellenkezőleg, mindezek dacára megőrizte legdrágább lelki javait. Nem azért volt jótékony, mert vele kemény szívvel bántak el, hanem ennek riacára, mert a jótékonyosság vallásának egyik alapvető jellemvonása.

Ha ön pláne azt mondja, hogy a jelenlegi zsidóság történelmi álláspontja a legnagyobb mértékben ki nem elégtő, be kell vallanom, hogy képtelen vagyok az ön gondolatának a mélyére hatolni. A zsidóság a történelem princípiumául az ember tökéletesedését ismeri el, egy eddig még el nem ért cél utáni törekvést és ennél a princípiumnál még sokáig megmaradhat. Az emberiség előrehalad nagyszerű s csodálatos utain, látszólag lassan halad, mert sokat, nagyon sokat kell magával cipelnie, kiegyenlítenie, szellemileg küzdenie. Ha az az Ön hite, hogy az emberiség már tökéletes és egy tizenkilenc század előtt Júdeában lefolyt egyedülálló esemény a történelem középpontjává lett, én az Ön történelmi felfogását nem akarom megzavarni, én és sokan mások meg vagyunk győződve arról, hogy kielégítőbb álláspontot képviselünk.

És ön ilyen bizonytalan állításokkal akar mélyen gyökeredző, háromezeréves meggyőződéseket felforgatni, azt akarja bebizonyítani, hogy a zsidóság jelenlegi álláspontjának semmi része nincs az ő tiszta istenhitében, ünnepi szentségében s gazdag és hatalmas történelmében? Engem és a hozzám hasonló gondolkozásukat meg akar fosztani istenünktől, habár mi úgy imádjuk őt, mint őseink, de nyíltan lemondunk arról a sóvárgásról, hogy őt, mint egykor őseink

gödölyék vérenek ontásával szolgáljuk? A jelenkor zsidóságát meg akarja fosztani ünnepi szentségétől csak azért, mert nem tartja be pontosan mindazon ünnepi szokásokat, amelyek egykor érvényben voltak? Dacára annak, hogy a zsidóság a *pészach-ünnepen* örömmel üdvözli Izrael belépését a világtörténelemben, a *sevuoth* ünnepén a tiszta istenhit megnyilatkozásának fenséges ünnepét üli meg, a *ros hasonóban* nemcsak vidám, hangos szerencsekívanságra való alkalmat lát, hanem a legkomolyabb intelmet az önvizsgálatra, az *engesztelő napban* pedig végre a magábaszállásnak és a szellemi megtisztulásnak legimpozánsabb ünnepét? Ki akar tépni engem a zsidóság gazdag történetéből, a próféták nagyszerű szellemi küzdelmeiből, a makkabeusoknak a rothadásnak indult görögség ellen folytatott hősi harcaiból, a világot uraló rómaiak elleni szívós kitartásból, a spanyolországi, a provenci és olaszországi zsidók szellemi reneszánszából, a zsidóság hatalmas lendületéből, szóval egész történelmének mély bensőségéből csak azért, mert a szertartástörvényekre nézve nem osztom teljesen a talmudislák és a kazuisták gondolatait, mert nem egészen úgy filozofálok, mint Gabiról és Maimonides?

Forduljon Ön egy valóban nemes származású emberhez, aki nem formál magának nemesi előjogokat, a régi hűbériség korát nem kívánja visszaállítani, valamennyi polgári osztályok egyenlőségét természetesnek tartja, és mindezek dacára, a régi nemességet tiszteli — menjen ön hozzá, és kérdezze meg: „Milyen különös ön! Ön már nem akar lovasaival és fegyvereseivel hadba vonulni, embereivel nem akar egy legyőzhetetlen várban lakni és mégis a nemességről beszél! ön semmi közösséget nem érez az elődeivel: mire való önnek ez a családi öntudat?” Azt hiszem a kérdezt így fog önnek válaszolni: „Milyen laposan fogja

fel ön a történelmi eseményeket! Mivel elődeim érzelmeivel és tetteivel nem azonosítom magam, belátván az idők különbségét, ha a különféle korokat egybeveve, azért ne lelkesítsen engem az, hogy az ő nevüket említik mindig, ahol népünk történetének jelentős eseményéről van szó, hogy mindenütt mindenben előljártak hazám sorsának intézésében, hogy dicsőségesen vettek részt küzdelmeiben, hogy benn ültek a tanácsban és jó és rossz időket egyformán irányítani segítettek. Én ezért nem kívánok magamnak semmi előjogot, de ennek lélekemelő tudatát meg akarom magamban őrizni. Ez fog engem arra ösztönözni, hogy mint annak a fának egy zöldelő gálya a fatörzsön *én is nevemet belekapcsoljam* becsült emberként a dicső nevek láncolatába. Ez kötelességemmé teszi, hogy méltónak mutakozzam az ilyen nemzedékhez. *La noblesse oblige!* És mit vethetne ellene ön, ha a zsidó épp így szólna? Mi nem hivatkozunk arra, hogy „ki vagyunk választva minden népek közül” de hivatásunk van a történelemben és ehhez a hivatáshoz tévelygésünkben is hűek akarunk maradni és ezen hivatás alól te sem vonhatod ki magad kényelemszeretetből vagy becsvágyból, könnyelműségből vagy bármi más okból. Tudatában kell lenned ezen történelmi nemességednek, ahhoz méltónak kell maradnod és nem szabad azt gondolnod, hogy azáltal emelkedel, ha eldobod magadtól. Ám pazarolja el ezt a kincsét, aki akarja, ez az ő dolga. Nekem azonban ne akarja bemocskolni azt és ne akarjon megfosztani tőle.

2.

De térjünk rá az ön ellenvetéseire, amelyeket a zsidó mártíromságra vonatkozó megjegyzéseimmel szemben tesz. Én levelemben azt mondtam, hogy „az a tudat, hogy ok nélkül alacsonyabbrendű embernek

tekintetik, aki érdemetlen az állam összes jogaira, s hogy a polgári társadalom magasabb köreitől mester-ségesen izoláltatik, ez a lélekbevágó, fájdalmat szító mártíromság sokkal gyilkosabb, mint valamely érzé kény károsodás” És hozzátettem, hogy nem jellemes emberhez méltó dolog, ha ennek a mellőzésnek jogtalanságát érzi, jogát gyáván feladni és a jogfoszlókhöz csatlakozni, ön erre kioktat, hogy ilyen jogfosztásokról manapság már nem lehet szó, mert hiszen a zsidók emancipációja ma már befejezett ténynek tekinthető. És ha napjainkban az állam még mindig megtagad tőlük bizonyos jogokat, akkor nem kell mindent a törvénykezéstől és a kormányzattól várni, mert hiszen a fődolog a közvélemény, már pedig a közvélemény előtt a per már el van döntve A jogegyenlőséget a zsidók lényegében megkapták, a társadalmi egyenlőség pedig a keresztény népesség szabad ajándéka, amelyet önszántából nyújthat, de amelynek megtagadása miatt éppúgy nincs joga zúgolódni, a nem keresztény kisebbségnek, mint egy a szerelemért hiába esdő férfiúnak. „Vagy talán”, folytatja ön ezután, „letagadható-e az, hogy az izraelitáknak még manapság sok okuk van arra, hogy keresztény polgártársaik szeretetét s kegyét keressék?” Ezt persze nem lehet olyan könnyen megszerezni, hiszen a teljes jogegyenlőség országaiban sincs elérve, és pedig azért, mert — s most következik a nagy kinyilatkoztatás — *faji különbség* uralkodik a zsidók és keresztények között, amelyet a vallási ellentétek még fokoznak. A német és szláv lakosság között napjainkban is eleven és erős a nemzeti és törzsi ellentét és ugyanazon község protestáns és katolikus népessége között sincs meg a szívélyes együttérzés. Milyen jelentéktelen ez a faji különbség ahhoz képest, amely Jákob fiainak messze Ázsiából ideszármazott utódai és a teut és cheruski Hermann ősidőkben letelepedett utódai között — a szöke hajfürtü, büszke, és mégis szelíd magas fér-

fiak és a fekete hajú, ázsiai arcú fürgé emberkék között fennáll? Az ennyire különböző ösztönös ellenszenvvel szemben minden okoskodás tehetetlen. „A kikezreltelkedő zsidó”, folytatja ön fejtegetéseit, „természetesen fajilag is az marad, ami volt, és semmiféle keresztviz által nem válhatik germánna és csak ha keresztény nőt vett el feleségül, gyermekei vagy unokái lesznek képesek ezt az ellentétet áthidalni és a keresztény lakosságra beolvadni.

Szinte szégyelem, hogy ily gondolatzavarral kell szembeszállnom, és szeretném eldobni a tollamat, ha nem kellene attól félnem, hogy még a leghamisabb t&n is híveket talál, ha cáfolatlan marad. „A zsidók .emancipációja”, mondja ön, „teljesen befejezett ténynek tekinthető”. Később valamivel megszorítja ezen állítását azzal a kijelentéssel, hogy „bár a társadalmi emancipáció nincs még elérve elvben, ama kultúrhistóriai per már meg van nyerve”. *Mily finom diszinkció!* Elvben a kérdés csakugyan el van döntve. A zsidók polgári, állampolgári egyenjogosítása ellen már nem mernek érveket hangoztatni. És mégis, annak dacára, hogy a per meg van nyerve, az a fél, amelynek jogai elismertettek, mégsem jut birtokába, és végrehajtását megtagadják és megakadályozzák. A pernyertes fél öntudata ezáltal erősbödött és jogérzése is érzékenyebb lett, de ha ezt mégsem elégítik ki, akár szüklátókörség vagy a szabad versenytől való félelem, akár más aljas önzés miatt, a megbántás ezáltal fokozódik és a jogsértés annál flagránsabb lesz. Amíg az ítélet nincs kimondva, a panaszos gyöngé pillanatokban kételkedhetik a saját igazában, elcsügged, hitét veszítheti, és esetleg teljesen feladhatja jogát. De ha a perben döntés történt, jogait határozottan elismerik, és az ítélet végrehajtását mégis megtagadják, jogfeladása, amikor becsületről, igazságok és nagylelkúségről van szó, bizony nem engedékeny-

ség, hanem — bocsásson meg kemény kifejezésemért — alávalóság! Joga a zsidónak, hogy egyenjogúsítását követelje és ezért, mert ez a joga elvben elismeretett, de gyakorlatban megtagadtatott, szabad-e azért tüstént elhagynia és szabad-e neki beletörödnie egy jogfosztásba, amely hitsorsosainak magasabb fejlődését meg akarja akadályozni.

Ha valamely társdalami csoport csupán egy bizonyos foglalkozás körébe szoríttatik be, a magasabb műveltség körei zárva maradnak előtte, az állami életben és az iskolában, a tudományok művelésében és a népjólét gyakorlásában való közreműködés tilos neki, vajjon nem gátoltatik-e meg a népközösség fejlődése és egyúttal nem nyomatik-e el eleve a benső, nemes mozzalom magasbatörése? Amikor kicsinyesen megvonják a zsidóktól bizonyos tisztségek elérhetését, nem kellé ebből keserűségnek fakadnia és nem forog-e veszedelemben az önértéknek könnyen sebezhető plántája? És ha az ifjú, akiben nincs elegendő lelkiező elszakadni megkezdett életpályájától, inkább feláldozza hitét pályájának és egy lépésével rokoni és baráti kötelekeket kénytelen szétszakítani, nem rettenetes-e ez? És Ön azt meri mondani, hogy a kereszténység felé hajló embernek semmi oka sincs, hogy zsidó maradjon ezen állapotok miatt, amelyeken vajmi keveset változtat benmaradása vagy kilépése. Ami a kitérésre való hajlamot illeti, ez más pontra tartozik, amiről később fog szó esni. De vajjon a becsületes embernek nem elég ok-e az, hogy egy jogtalanságot, melyet ő a maga részéről elkövetni röstel, kilépésével meg ne pecsételjen? Hogy megmaradása vagy kilépése mit sem tud változtatni az állapotokon, ilyen mentséggel csak hitvány ember nyugtathatja meg magát. A férfi kötelességének érzi, hogy kitartson az igazságos ügy mellett és azokkal maradjon, akikkel közösen és jogtalanul szenved.

És ne igyekezzék a maga nyomorúságos személyének megmentése végett társait cserbehagyni. De hát valóban igaz-e az, hogy kitartás, vagy kitérés mit sem változtat ezen állapotokon? Bizonyos értelemben ez igaz, habár nem úgy, mint azt Ön gondolja. Jog és igazság megmarad jognak és igazságnak és diadal-maskodnak akkor is, ha ezrek lemondának is arról. A jog diadalát azonban mégis késleltetni lehet és hosszú nemzedékek foszthatok meg élvezetétől. Minden egyes embernek és különösen a magasabb pozíciójúak kitérése minden nemesebb nedvet elvon a zsidóság testéből, a könnyelmű kitérés megmérgezi a jogérzetet, gyengíti a jogba vetett szent hitet, a kishitűeket megrendíti bizalmukban és a zsidóság megbecsülését külsőleg is kisebbíti.

Még helytelenebb az, amit Ön a társadalmi egyenjogúsításról beszél, itt ön ismét az egyik fogalmat a másikkal összezavarja és oly érzelmeket nyilatkoztat ki, amelyeket a szabad férfi minden erővel visszautasít magától. Eddig lehetőleg keveset beszéltem erről, mert általában nem igen érdekli ez a zsidókat. *Neveltségesnek* láítam azt, ha valaki azért, mert valamely keresztény egyesület ajtajai zárva vannak előtte, ezt olyan mártíromságnak tartja, amely elől kitéréssel kell menekülnie. Ha vannak társadalmi törvények, amelyek egy becsült, közszeretetlen örvendő férfiút is kizárnak, csak azért, mert zsidó, holott fölveszik ha kitér, sőt azonnal fölveszik és nem várják be a keresztény nőktől született s ezzel a fajkülönbség ösztönös ellenérzésétől megszabadított unokáinak második nemzedékét —, akkor az anynyira neveltséges, hogy értelmes embernek kár szót vesztegetni. Eszem ágában sem volt azt óhajtani, hogy minden keresztény egyszerre szeretettel öleljen keblére minden zsidót. Hát ki gondol erre? Azt hiszi ön, én minden egyes zsidó embernek ba-

rátja vagyok és valóban kedvem lenne, minden kereszténynek is barátja lenni? Csak az önkényes korlátok düljenek le, a természetesek mindenhol megmaradnak. Ki akarná ezeket ledönteni, ki akar szeretetet kierőszakolni? Ön azt mondja, hogy: „a zsidóknak még manapság is meg van minden okuk arra, hogy keresztény polgártársaik szeretetét és kegyét keressék.” Szeretetet, kegyet keresni? A férfi, azt az egy esetet kivéve, amikor életútjának hű társát kiválasztja, szeretetet nem kér. Becsülést és tiszteletet szerezni lehet főtörekvése, de barátság, szeretetnek magától kell fakadnia kölcsönös érintkezésből. És mit is érne a szeretetnek és kegynek ezen hajhászása? Hiszen ön maga azt mondja, hogy a különböző fajok között fennálló ellenszenv a kitért zsidóval szemben sem nyomható el és csak keresztény nőktől született unokáinak sikerült azt leküzdeni. *Michaelis*, a nagy teológus szintén óriási előítéletet érzett a zsidók emancipációjával szemben és *Lessing* ellen azzal érvelt, hogy azért nem bocsájthatók be zsidók az állami életbe, mert nem alkalmasak katonai szolgálatra, katonai szolgálatra pedig azért nem alkalmasak, mert kistermetűek és nem ütik meg a mértéket.

Ezt a véleményt ugyan, mióta a zsidók katonai szolgálatot teljesítenek, a tények megcáfolták. Ön azonban még mindig előhozakodik a kis emberkérről való szellemes gúnyolódásával. A faji különbségekről és az ebből származó ösztönös ellenszenvről azonban *Michaelis* sem tett említést. A kis Göttingában *Michaelis*, a nagy teológus mellett lakott *Blumenbach*, a nagy természetbúvár és az arra tanította őt, hogy a zsidók sem a mongol és sem az indián rézbőrűek fajához, hanem szintén a tiszta kaukázusi fajhoz tartoznak, hogy tehát fajkülönbségről köztük és a németek közt szó sem lehet és az a szerencsétlenségük, hogy már több mint egy évezreddel a hu-

nok, gótok, vandálok előtt civilizált nemzet voltak, nem lehet ok arra, hogy ösztönös ellenszenvet érezünk irántuk, ön azonban, aki épp olyan nagy természetbúvár, mint teológus, remekül felfedezte a faji különbség elméletét és az „ösztönös ellenszenvet”. Megmondjam, hogy kivel szemben viseltetik a zsidó és a minden előítéletektől el nem vakított keresztény „ösztönös ellenszenvvel”? Botfejűekkel szemben, akik ostoba vakmerőségükkel olyan dolgokba ártják magukat, amihez nem értenek. A németet szereti és tiszteli a zsidó német, nem azért, mert magastermetűek és szőkefürtűek, de azért szereti és becsüli, mert azonosítja magát szellemi fejlődésével és mert ennek a szellemi fejlődésnek munkájában maga is részt vett. — Igenis, én jobb német vagyok, mint ön, mert nem korlátoznak engem gonosz vélemények. Németország büszkeségét nem a Cherusk vezértől való származásban keresem, akiről a németeknek csak római történetírók révén van tudomásuk, sem pedig a Teuttól való származásban, aki tulajdonképpen ó-germán Isten volt és nem is törzsfőnök, hanem igenis keresem abban, hogy mily cselekedetekkel és nagy szellemekkel járult hozzá az emberiség fejlődéséhez.

A nemzetiségi küzdelmekből vett analógia a schleswigi német és dán, az ír és az angolszász, a német és a szláv között Csehországban egyáltalában nem talál a németországi zsidók és nemzsidók viszonyára. A zsidók sohasem törekedtek hatalomra az államban. Teljesen megelégednek egy igazi s nem szofisztikusan megnyírbált egyenlőséggel. A zsidóknak ma már nincs külön nyelvük, amelyet beszédben vagy írásban használnának, mint azelőtt s ez nem a nivellálódó *modern zsidóság absztrakt deismusának* következménye, hanem a legrégebb időkől, csaknem második állami életükből datálódik. Már

Babyloniában a babyloni kaldeusi dialektust használták, az arabok között arabul beszéltek és írtak, Spanyolországban és Portugáliában spanyolul és portugálul, szóval Európa minden népei között a honi nyelvet használták és használják és írott műveiket is ezzel alkották, midőn az az irodalom nyelvivé kifejlődött. És ez egész természetes. A zsidóság csak átmenetileg volt nép, hivatásuk nem volt s ma sem nemzeti, hanem vallási, ennél fogva, mint minden vallásé, kozmopolita. A *nép* szellemi élete „nyelvében él, aki ezt megbontja, az általános népi fejlődés ellen vét. A *vallás* szellemi élete, úgy a zsidóságé, mint a kereszténységé, túllépi a népi élet kereteit, általános emberivé lesz, nincs külön nyelve. Régi mestereink szellemesen fejezik ezt ki, midőn azt állítják, hogy Isten tízparancsolata a kőtáblákon lángbetűkkel „hetven nyelven” ragyogott fel. Nemzetiségi ellentét tehát németek és zsidók között nem is létezik. Ilyen ellentét inkább van német és francia zsidók között, mint zsidó és keresztény német között. Hogy vajjon a teutonok, gótok stb. előbb voltak-e Németországban, mint a római légiókkal bevándorolt zsidók, arról értelmes ember nem beszél s manapság nincs német ember, aki családfáját olyan időre tudná visszavezetni, amelyben zsidók Németországban még nem voltak letelepedve.

De különben is túlzás az, amit ön a keresztények és a zsidók társadalmi ellenszenvéről beszél. Hatalmas törvényes és vallási válaszfalak távoltartották ugyan őket egymástól, maradványaik fennállanak még, annál inkább, mert az ellentétet némely befolyásos oldalról még szándékosan növelik. A nép természetes józan esze rég ledöntötte már ezen válaszfalat, a művelt emberek mindinkább összebarátkoznak és ahol ez nem történik, ez igazi szellemi és szívbeli műveltség hiányának jele és az így elszenvedett máriiromságot könnyű elviselni. Ám a törvényben is megnyilvánuló mellőztetés az igenis

bántó, az ebből származó hátrányok érzékenyen sújtanak: és mindenkinek annál szilárdabban és rendíthetlenebbül kell ragaszkodnia a zsidósággal való közösségéhez, hacsak *benső kényszer és meggyőződése a kereszténység egyetlen igaz voltáról lelkiismeretének a kitérést nem parancsolja.*

3.

És ezzel elérkeztem azon kérdéshez, amelyet bármennyire szeretném, lehetetlen ezen vita keretében elkerülnöm és amelyet ennél fogva szükségszerűen érintenem kell és ez: a kitért zsidó viszonya a kereszténységhez. Azon gyanú merülhetne fel ugyanis ezen kérdés megvitatásánál, mintha a kereszténységet lekicsinyelni akarnám. Az ilyen gyanú annál könnyebben támadhat, mivel minden vallásos közösség sokkal inkább elbír egy kemény támadást a saját hívőitől, mint a legalkalmasabb ellenvetést a kívülállóktól. De hiszen én a magam részéről távol állok attól, hogy a kereszténységről ítéletet mondjak. Habár sokat foglalkoztam vele és kútfőit s egész tudományos, és történeti irodalmát eredeti nyelvükön elég jól ismerem, de azt is tudom, hogy egy vallásról, amelyben ezernyolcszáz év óta milliók leltek vigaszt és boldogságot, csak a legnagyobb gyengédséggel és tisztelettel szabad beszélni. Én nem vagyok arra képes, hogy mint ön, egy vallást, mellyel nem értek egyet, értéktelen lomként sutba dobjak. Sőt nyíltan megmondom, hogy elismerem a kereszténység hivatását és világtörténelmi jelentőségét. De akkor nem veheti rossz néven, ha éppen ilyen nyíltan kijelentem, amit egész életem is még nyíltabban bizonyít, hogy *én nem vallom* a keresztény hitet és ennél fogva nem is tartom azt a teljes igazságnak. És ne vegye rossz néven, ha azt mondom; hogy a zsidók nem hisznek a kereszténység isteni volta-

ban és hogy ennél fogva sok hitehagyott zsidó n kitérésénél olyan hitvallást kénytelen lenni, amely gondolkodásával ellentétben áll. És hogy ezt az ellentétet semmiféle szofizmával áthidalni nem lehet.

A kereszténység a keresztények, azaz azoknak a hitvallása, akik Jézust Krisztusnak, azaz Messiásnak, Isten Felkentjének, a Világ Megváltójának, avngy Isten Fiának tisztelik és aki a kereszténységre állér, annak ezt a hitet vállalnia kell. „Jézus Krisztus tegnap, ma és mindörökké” — „csak egy alap van: Jézus Krisztus”, ezt mondják a keresztény egyházi iratok, ez visszhangzik minden szószékről, ez minden katekizmus alapja. Ezek találhatóak a legszabadelvűbb prédikációkban és folyóiratokban. Nyilvánvaló tény az, hogy számos zsidó, aki keresztény hitre tér, megkeresztelkedésekor oly hitvallomást tesz, melyet szíve szerint nem vall. És ön mégis merészeli az ilyen nem hívőnek az áttérését igazolni és egyoldalú, felületes gondolkodásnak bélyegzi azon állításomat, hogy azok, akik ezen hit nélkül térnek át a kereszténységre, csak játékot űznek a vallással, alakoskodnak és hazudnak. És ön mégis azt hiszi, hogy a becstelenségnek, az indifferentizmusnak és materializmusnak ezt a mélyen gyökeredző önámítását és mély szakadékát szofizmákkal át lehet hidalni?

Így megismétlem tehát rendíthetetlen állításomat: A zsidónak, ha számára igazság, jog, becsület, lelkiismeret nem üres szó, nem szabad kitérnie, hacsak Jézus istenségéről, a Szentháromságról, a keresztény tanok értelmében lelke legmélyén nincs meggyőződve. Avagy szabad-e a tudomány emberének azzal kezdeni pályáját, hogy elsősülöttségét egy tál lencséért eladja és az igazságot egy állásért áruba bocsátja? Szabad-e a polgári megbecsülést szerzett férfúnak azt gondolni, hogy tekintélyét növeli, ha érte cserébe adja a be-

csülctét? Szabad-e szülőknek, akik maguk megmaradnak a zsidóságukban és azzal tanúsítják, hogy nincs keresztény meggyőződésük, gyermekeiket mégis lelki-furdalás nélkül kitéríteni csak azért, mert ezzel nekik kényelmesebb jövőt vélnek biztosítani? Szabad-e a gazdag embernek kivonni gyermekét abból az évszázados, az igazságért és jogért folytatott küzdelemből, amely most már végefelé közeledik? Szabad-e azt gondolnia, hogy fiu vagy leánya nagyobb becsületet valának, ha külső ragyogás kedvéért elszakadnak őseik hitétől? Szabad-e azt gondolnia, hogy ezzel gyermekeinek üdvét, erkölcsi javát ilyen módon biztosíthatja? Nem, Uram! A zsidóság, úgy mint a múltban, a jövőben is ellen fog állani az ilyen kísértésnek. Amire a fanatizmus erőszakos nyomása nem volt képes, azt a hizelgő csalogatás vagy gyáva csüggedés sem fogja elérni!

NÉPSZERŰ ZSIDÓ KÖNYVTÁR
SZERKESZTIK:
BÁIVÓCZI JÓZSEF ÉS GÁBOR IGNÁC

Eddig megjelent kötetek:

1. *Báró Eötvös József*: A zsidók emancipációja
Bánóczi József előszavával
2. *Goldziher Ignác*: A zsidóság lényege és fejlődése I.
3. *Blau Lajos*: A Talmud
4. *Kiss Arnold*: Gabiról élete és költészete
5. *Heller Bernát*: A héber mese I.
6. *Gábor Ignác*: Manoello élete és költészete
7. *Goldziher Ignác*: A zsidóság lényege és fejlődése II.
8. *Sebestyén Károly*: Makai Emil
9. *Rubinyi Mózes*: Kiss József I.
10. Zsidó Plutarchos I.
Löw Lipót. Írta: Dr. Venetianer Lajos.
Riesser Gábor. Írta: Dr. Fischer Gyula.
Zunz Lipót. írta: Dr. Blau Lajos.
11. *Alexander Bernát*: Spinoza
12. A makkabéusok könyve. Fordította: *Dr. Dercsényi Móric*. Bevezette: *Dr. Hevesi Simon*.
13. *Mahler Ede*: Keleti tanulmányok
14. *Heller Bernát*: A héber mese. II.
15. *Mezey Ferenc*: Rajzok a magyar zsidó életből.
16. *Geiger Ábrahám*: Levelek a kitérésről. Bevezette:
Stern Ábrahám.
- 17-18. *Alexandriai Philó*: Mózes élete. Görögből fordította: *Dr. Fischer Gyula*.

